

SCIȚI ȘI AGATHYRSI ÎN SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREAN*

ALEXANDRU VULPE**

Rezumat: În stadiul actual al cercetărilor, atât cel al textelor literare antice, cât și al materialului arheologic, se impune, mai înainte de a avansa orice teorie cu implicații istorice, o (re)examinare a tuturor datelor obiective disponibile pe baza cărora s-au construit ipotezele cât de cât plauzibile formulate până în prezent. Conștienți fiind că toate ipotezele respective conțin, oricât ne-am strădui, un grad de subiectivism, orice ierarhie a clasificării lor rămâne o opțiune a cercetătorului. O dispută constructivă nu se poate face decât respectând aceste condiții. În articolul de față, tema este *problema sciților* sau (și) a *agathyrșilor* în spațiul carpato-dunărean, temă ce a iscat mereu, dar mai ales în ultimii 50 de ani, numeroase controverse. Această situație creată este, pe de o parte, rezultatul opiniilor exprimate de critica de text despre credibilitatea izvorului, în primul rând Herodot, pe de altă parte, de aportul pe care, în urma unei analize critice, materialul arheologic l-ar putea aduce în completarea sursei literare. Problema este în ce măsură descoperirile arheologice, sensibil înmulțite în toată România și în zonele adiacente, ar mai putea contribui la o valorificare credibilă a informației literare. Nu urmăresc deci demolarea „mitului“ prezenței sciților în zona României actuale, ca fenomen istoric înfățișat sub forma unei „invazii“ din partea unei puteri răsăritene, ci să arăt că acesta este în prezent doar una dintre opțiunile posibile și, după părerea mea, cea mai puțin probabilă. Cred că în prezent nu mai este cu putință a pleda cu convingere, uneori chiar cu patimă, atât în favoarea, cât și în defavoarea acestui scenariu istoric. Este un punct de vedere, aș îndrăzni să-l denumesc *modern*, din ce în ce mai des prezent în reuniunile și publicațiile de specialitate din ultima vreme. Scopul este de a ne clarifica pe noi înșine asupra posibilităților de interpretare a unor evenimente cu caracter istoric, nu și a le găsi neapărat soluția.

Cuvinte cheie: sciți, agathyrși, Herodot, tatuaj, Ciumbrud, odrysi, Dareios, osseți, balc.

Tema de față este, prin natura ei, în primul rând istorică, bazată deci pe izvoarele literare. Implicarea arheologiei depinde, pe de o parte, de credibilitatea sursei literare respective, iar pe de alta, de interpretarea dată acesteia. Altminteri, cercetările arheologice, ele singure, ne oferă, ce-i drept, un tablou obiectiv al descoperirilor, repartizate însă în grupuri culturale create subiectiv de cercetători. Un grad mai mare de subiectivism este evident atunci când ipotezele construite pe temeiul unor izvoare literare, supuse ele însele unor critici severe, traduc în termeni istorici natura și dinamica descoperirilor arheologice. Dar primejdia poate apărea și în sens invers: a conferi o credibilitate sporită unor date istorice ipotetice pe baza interpretării materialului arheologic. Se creează astfel un cerc vicios în care o

* Acest articol este versiunea românească a studiului publicat în engleză sub titlul *Herodotus and the Scythian problem in Romania*, apărut în „Dacia” NS 56, 2012.

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; email: mavulpe@yahoo.com.

ipoteză are pretenția de a confirma o altă ipoteză construită însă pe metodele specifice unei alte discipline și tot așa mai departe. Este ceea ce Rolf Hachmann numea *die gemischte Argumentation*¹, a amestecării informației arheologice cu datele istorice sub formă de premisă pentru înțelegerea uneia prin metoda specifică celeilalte. Problema scitică, inclusiv cea a agathyrsilor², este, după părerea mea, un caz tipic în care metodele specifice celor două discipline au fost amestecate, deseori fără un discernământ critic aplicat fiecăreia dintre ele, pentru a se ajunge în final la construcția unui tablou istoric ce riscă să devină o pură ficțiune.

Trebuie de la început spus că asemenea imputări își găsesc o motivație în istoricul cercetării și ar fi total greșit să acuzăm cercetători din generațiile trecute fără a înțelege criteriile, pe care aceștia s-au bazat în formularea concluziilor. În general, istoricii, conștienți de critica, uneori aparent exagerată, la care fusese, încă din secolul al XIX-lea, supus textul lui Herodot, mai ales în ceea ce privește *credibilitatea* informației sale³, s-au lăsat prea repede entuziasmați de descoperirile arheologice ce deveniseră destul de numeroase spre începutul secolului XX și care păreau a veni în ajutorul interpretărilor unor pasaje din *Istoriile* celui ce a fost denumit, pe drept sau nu (Cicero, *De leg.* 5), *pater historiae*. Astăzi, când materialul documentar disponibil, înmulțit în urma săpăturilor arheologice, a început să fie sistematizat și studiat critic din diferite perspective, relația cu izvorul literar capătă alte dimensiuni, favorizând din nou punctele de vedere critice asupra acestuia din urmă⁴. În cele ce urmează, voi începe cu analiza critică a sărăcăcioasei și șubredei informații literare despre ceea ce se consideră a fi *sciții* în spațiul carpato-dunărean, în care se cuprinde și teritoriul actual al României. Mă grăbesc să precizez că nu voi discuta, în articolul de față, problema sciților lui Atheas, care au pătruns în Dobrogea în prima jumătate a secolului al IV-lea a. Chr., ci *numai* problema sciților herodoteici, cea mai controversată în stadiul actual al cercetărilor.

Deși în niciun loc din *Istoriile* lui Herodot, practic principalul, dacă nu și singurul izvor, pe care se bazează istoria secolelor VII–V a. Chr. a ariei carpato-dunărene, nu se menționează explicit o pătrundere a sciților în aceste ținuturi, o serie de aluzii au fost totuși interpretate ca justificând un asemenea eveniment. În fapt sunt două astfel de situații⁵:

1. Pasajul din cap. IV, 100, după discuția despre limita Traciei cu Sciția (IV, 99), de unde ar rezulta că „de la Istru în sus se întinde țara scitică iar primii vecini,

¹ Hachmann 1970, 11.

² Acest etnonim Ἀγάθυρσοι/*Agathyrsi* este uneori greșit transliterat în română: *agatârși*; de aceea am preferat aici forma originală: *agathyrsii*.

³ Între alții, Panofsky 1885; conținutul și principalele idei al acestei lucrări sunt prezentate și la Fehling 1971, 1 urm, nota 5 și *passim*. Contra: în special F. Jacoby, v. *Herodotos*, în RE Suppl. 2, col. 403: „es sind leere Behauptungen...” (sunt afirmații lipsite de conținut).

⁴ Am abordat această temă și în articolul meu despre interpretarea critică a pasajului din Herodot IV, 93-96, despre religia geților: Vulpe 2009, 117-127.

⁵ Abordarea problemei agathyrsilor este prezentată în general de toți autorii în mod similar în literatură: între alții, Patsch 1925, 61-77; Ščerbakivskij 1934; Vulpe 2003, 113-134; Vulpe 2004, 473-484.

(se deduce de apus), ai Sciției, în spre interiorul țării, sunt agathyrsii” (Ἦδη ὧν ἀπὸ μὲν Ἰστρου τὰ κατύπερθε εἰς τὴν μεσόγαιαν φέροντα ἀποκληῖται ἡ Σκυθικὴ ὑπὸ πρῶτον Ἀγαθύρσων alături de precizarea din IV, 48, că „de la agathyrsi curge râul *Maris*” (ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ῥέων, coroborat tot de un loc din IV, 48, în care se prezintă cele cinci râuri ce-și au obârșia în „ținut scitic” (αὐθιγενέες Σκυθικοὶ ποταμοί), din care Prutul (Πυρετός/Πόρατα) poate fi identificat cu certitudine; celelalte, situate oricum mai la vest de acesta, pot fi supuse discuției⁶.

2. Rudenia agathyrsilor cu sciții pe temeiul mitului celor trei frați: Agathyrsos, Gelonos și Skythes (Hdt, IV, 10), întărită aparent și pe criterii de omofonie antro-po- și etnonimică: Spargapeithes, regele agathyrsilor (IV, 78) și, cu același nume, un mai vechi rege al sciților (IV, 76); *Agathyrsos* și *Idanthyrso*s, acesta din urmă regele sciților din vremea expediției lui Darius.

Dacă acceptăm *Maris* ca fiind Mureșul, și, la prima vedere, n-avem niciun temei de a pune la îndoială această identificare⁷, iar după o altă ipoteză, Ὀρδησοός ar fi Argeșul⁸, atunci înțelegem motivele pe care s-a sprijinit Vasile Pârvan când socotea cea mai mare parte a României că va fi fost, într-o anumită perioadă, țară scitică. La vremea lui, cele câteva descoperiri arheologice din Muntenia și din Transilvania păreau a confirma datele din izvorul literar. Plecând de la supoziția că majoritatea populației locale trebuie să fi fost de sorginte nord-tracică, prezența unor neamuri scitice implica ideea unei „pătrunderi” dinspre răsărit; vezi expresii de tipul (agathyrsii), foștii stăpâni scitici ai Ardealului erau, pe vremea lui Herodot, complet tracizați⁹. De atunci încoace se tot caută să se identifice arheologic acea populație autohtonă, tracică, care ar fi trebuit să-i tracizeze pe agathyrsi, dar, în ciuda diverselor soluții propuse, nu s-a ajuns la nici un rezultat convingător¹⁰. De fapt, populația *locală* a Hallstattului târziu în Ardeal este reprezentată de ceea ce din punct de vedere obiectiv arheologic, deci al formelor culturii materiale, am ales să denumim, printr-un termen neutru, *grupul cultural Ciunbrud*. Aceștia sunt

⁶ Vulpe 1986a, 33-44.

⁷ Vezi și alte ipoteze asupra localizării acestui râu, mai jos.

⁸ De exemplu, Minns 1913, 28: „The Pyretos-Porata is evidently the Prut, the survival of this name justifies us in calling the Ordessos-Argeș”; cf. discuția ipotezelor plauzibile la Vulpe 1986a, 33 urm. Robu 2008, 183, nota 719 mi-a atras atenția asupra unui fragment din Charon din Lampsakos (FgrHist 262, F 6: Ὀστακος ἐκτίσθη ὑπὸ Χαλκεδονίων), din care rezultă că cetatea megariană Astakos se numea, în dialect ionian, *Ostakos*. Va fi fost oare tot așa în cazul denumirii râului Ordessos la Herodot IV. 48, care n-ar fi decât pronunțarea ionică a unui Ardessos? Cazul merită o atenție specială deoarece asemănarea cu Argeș nu mai este întâmplătoare, iar argumentele lui Pârvan 1923, 12 urm., deși, după părerea mea, neconvingătoare în respectul articol, ar căpăta consistență prin prisma acestei relatări, ce-i scăpase din vedere marelui nostru predecesor.

⁹ Pârvan 1926, 37.

¹⁰ Vezi între alții Crișan 1965, 133-145. Același autor scria: „Taking into account Herodotus’ description of Transylvania (sic!), which agrees with the archaeological discoveries, we can suppose that the inhumed interments along the Mureș valley belong to the Agathyrsi population, about whom, however, we do not know in what degree they were ethnically Scythians”, cf. Crișan 1965, 145.

localnicii. Problema de față este dacă ei erau și autohtoni). Tot prin cele spuse mai sus, se explică și ipoteza lui Pârvan despre cele trei valuri de sciți care ar fi pătruns în țara noastră¹¹. Este o imagine istorico-arheologică ce a persistat în perioada interbelică și mai dăinuie și astăzi, în pofida unei documentații arheologice considerabil îmbogățite prin cercetări sistematice.

Pentru a înțelege mai bine relațiile posibile între arheologie și informația literară în ceea ce privește „prezența” sciților în aria carpato-dunăreană, trebuie de la început pusă întrebarea: ce a înțeles Herodot și, totodată, grecii din vremea lui, prin termenul „sciți”? Este o întrebare firească, mult dezbătută în literatură, mai cu seamă în lucrările de natura criticii de text și de istorie, dar, din păcate, trecută cu vederea de mulți arheologi, inclusiv de cei din România, care nu i-au acordat importanța cuvenită. De aceea, cred că își găsește rostul de a fi amintită și aici¹². Așadar, în primul rând, și arheologii ar trebui să țină cont mai serios de ce reprezenta în imaginarul grec etnonimul Σκύθαι chiar de la începuturile istoriografiei până la Herodot. Cum s-a ajuns ca istoricii și arheologii, fără să facă diferența între o imagine modernă și imaginarul epocii herodoteice, să atribuie acest etnonim unei populații, pe care au considerat-o ca fiind omogenă și care, în consecință, ar fi stăpânit un imens teritoriu în stepele nord-pontice? Sunt perfect conștient că nu pot fi original în expunerea acestei teme, care, deși a fost mult dezbătută în literatură, consider totuși absolut necesar s-o reiau pe scurt și aici, pentru a înțelege cum „sciții” au devenit o problemă în România.

Chiar dacă termenul „sciți” nu apare ca atare în poemele homerice, dar, așa cum se consideră aproape unanim, aceștia erau prefigurați în primele versuri ale cântului al XIII-lea al *Iliadei*:

....αὐτὸς (Zeus) δὲ πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινὸν,
νόσφιν ἐφ' ἵπποπόλων Θρηκῶν καθορώμενος αἶαν,
Μυσῶν τ' ἀγχεμάχων καὶ ἀγαυῶν ἱππημολγῶν
γαλακτοφάγων, ἀβίων τε δικαιοτάτων ἀνθρώπων,

(Zeus, întorcându-și [astăzi putem înțelege „spre nord”] ochii străluciți asupra tracilor bogați în cai, a Mysilor [Moesii] ce luptă de aproape și <asupra nobililor hippemolgi [„mulgători de iepe”], galaktofagi [„mâncători/băutori de lapte”] și a Abilor, cei mai dreپți dintre oameni>). Aceștia, mă refer la ultimile rânduri pe care le-am selectat și în traducere, au fost apreciați ulterior, în literatura greacă și ca popoare ale naturii, ce se disting prin evlavie și conformism moral. Acest mod de a prezenta pe sciți persistă în literatura greacă – ἱππημολγοί-ii și γαλακτοφάγοι-ii lui Hesiod (PsHes, F.150, 15 Merkelbach-West, unde, în F. 151, sunt pomeniți nominal *sciții*, precum și obiceiul lor de a-și duce viața în căruțe, fapt reluat apoi în toate textele, inclusiv la Herodot) – stă și la baza unei imagini, pe care grecii și-au însușit-o despre populațiile cu care au venit în contact, probabil chiar înainte de colonizarea țărmurilor nordice ale Mării Negre.

¹¹ Pârvan 1926, 1-40.

¹² Nu văd rostul de a încărca notele de subsol cu titluri, chiar și selectiv alese, ale bogatei literaturi pe această temă.

Se cuvine atrasă atenția asupra faptului că respectiva reprezentare a grecilor despre modul de viață al neamurilor nord-pontice s-a dezvoltat cu siguranță și prin filieră tracică, cum de altfel lasă să se înțeleagă și versurile din *Iliada* amintite aici, deci pe relația nord/sud¹³. O astfel de imagine este în concordanță și cu concepția antropologică hellenocentristă, ce răzbate pe deplin și la Herodot: în centrul *oikoumene*-i se situează lumea greacă; în imediata apropiere trăiesc popoare, ce se îndeletnicesc cu agricultura, urmează, sub forma unor cercuri concentrice, crescătorii de vite și, apoi, nomazii (păștori); în aceste două ultime noțiuni se încadrează și ceea ce la Herodot sunt sciții: cei regali și cei nomazi; următorul cerc este cel al culegătorilor, iar totul este înconjurat de neamuri mitice (în nord hyperboreii)¹⁴. Priviți astfel, sciții au devenit, în primul rând, o noțiune generică pentru a desemna popoarele din aria ponto-caspică, extinsă și mai spre răsărit, până în Asia centrală. Deja Hekataios din Milet (sfârșitul secolului al VI-lea a.Chr.) îi menționa pe sciți atât în cele scrise despre Europa, cât și în cele despre Asia¹⁵. Ceea ce în vreme homerică era o zonă locuită de neamuri, dintre care, unele, au devenit ulterior mai mult mitice, zonă ce a fost „mutată”, mai târziu, mai spre nord, atributele din *Iliada* au rămas pentru a desemna crescătorii de animale și pe nomazi, atribute conferite sciților, în sensul generic al acestui etnonim.

Semnificativă este relatarea lui Herodot, chiar la începutul *logos*-ului scitic, despre modul cum sciții mulg ielele (IV, 2). Lăsând de o parte caracterul aparent anecdotic al prezentării acestui procedeu (care, așa cum au arătat constatările etnografice moderne, descrie o situație reală, specifică crescătorilor de vite)¹⁶, paragraful respectiv se încheie cu precizarea „căci ei [sciții] nu sunt plugari, ci păștori (οὐ γὰρ ἄρόται εἰσὶ ἀλλὰ νομάδες), referință ce se regăsește apoi și în IV, 46: „...[ei sciții] trăind nu din arat, ci din creșterea vitelor (ζῶντες μὴ ἀπ’ ἄρότου ἀλλ’ ἀπὸ κτηνέων). Se cuvine remarcat că *logos*-ul scitic propriu-zis, respectiv etnografia sciților, începe exact în capitolul al II-lea al cărții a IV-a, amintind caracteristicile din *Iliada* – *hippemolgoi* și *galaktophagi* – și, prin urmare, definiția modului de viață scit și al economiei sciților capătă astfel o semnificație specială, prin generalizare. Autorul tratatului hipocratic *De aere, aquis et locis* (18) atribuie aceste caracteristici sciților „nomazi”; în cazul de față termenul νομάδες

¹³ Cf. și Ivantschik 2005, 66.

¹⁴ Cf. Harmatta 1990, 117, care citează pe Müller 1972 (*non uidi*).

¹⁵ FgrHist, 1: F. 185, 190, 191; cf. Hartog 1980, 48.

¹⁶ Cf. Ghica 1902, 3, nota 1 și, mai nou, Corcella 1993, 231. Nu mă refer aici la relatarea aparent ciudată despre orbirea sclavilor și a relației cauzale a acestei practici cu modul de mulgere al iepelor, despre care s-au formulat ipoteze contradictorii: cf. Stein 1857, 155; Ghica 1902, 2, nota 4 și Vanț-Stef 1961, 498, nota 9. Dintre explicațiile propuse, singurele ceva mai plauzibile mi se par a fi cele oferite de interpretările date de scholiile la Aristofan (între care, *Hippes*, v. 963: μολγὸν ἀντὶ τοῦ τυφλόν, pare cea mai plauzibilă) cu privire la posibila relație dintre noțiunile de μολγός („burduf de piele“)/τυφλός („orb“), cu aluzie chiar la pasajul din Herodot IV, 2 (cf. Stein, *loc. cit.*). Însă spre deosebire de ipoteza lui Stein, care presupunea existența unui cuvânt scitic, redat cu înțeles greșit în text, aș îndrăzni să sugerez ca fiind posibil, mai degrabă, o aluzie la sensul secundar de „depravat“ pe care îl avea μολγός, în relație cu orbirea sclavilor. Dar despre aceasta voi reveni, poate, cu alt prilej.

poate avea un înțeles ambiguu: *păstori* în sens generic sau sugerând un anume grup etnic sau chiar social. Faptul că, în același tratat, ceva mai sus, se descrie modul de viață al respectivilor „sciți nomazi”, lasă să se înțeleagă că se referă la toți cei ce practică nomadismul, adică crescătorii de vite în general. Tot acolo, este descris peisajul tipic al stepei bogate în pășuni și mișcarea continuă a populației în căutare de hrană („băutorii de lapte”, preluat din termenii homerici și hesiodici).

Încă din vechime (PsHesiod, F. 54, Rzach; F. 151, Merkelbach-West) versul ...γαλακτοφάγων ἐς γαῖαν ἀπήνας οἰκί' ἐχόντων („glaktophagii în țara celor ce-și au locuințele în atelaje”), desemna pe sciți, o caracteristică preluată apoi și în susmenționatul tratat hipocratic (18): „sciții... nu au case, ci locuiesc în care (οὐκ ἔστιν οἰκήματα, ἀλλ' ἐν ἀμάξῃσιν οἰκεῦσιν (...) ce sunt acoperite cu păslă, fiind construite în felul caselor, unele cu o încăpere, altele cu trei”, de asemenea și de Herodot (IV, 46): οἰκήματα τέ σφι ἢ ἐπὶ ζευγέων „locuințele lor sunt în căruțe”) și de Ephoros (apud Strabo, VII, 3, 7: ἀμάξοικοι). Toate aceste atribute apar apoi descrise rezumativ în poemul *Ad Nicomedem regem* (v. 851-865), redactat de un necunoscut pe la 200 a. Chr., citat sub numele de PseudoSkymnos, a cărui sursă, în cazul de față cel puțin, a fost Demetrios din Kallatis. Mai târziu, în sec. I p. Chr., Pomponius Mela (II, 1) atribuie același mod de locuințe și agathyrsilor (*Agathyrsi...quia pro sedibus plaustra habent, dicti Hamaxobiae* (agathyrsii..., care au ca locuințe căruțe, fiind numiți hamaxobii [din grec. ἄμαξα (căruță) și βίος (viață)]”). Această descriere s-a aplicat în spațiul nordpontic, în sens generic, tuturor celor ce practicau o economie bazată pe creșterea vitelor, accentuându-se opoziția față de cei ce lucrează pământul. În măsura în care poziția agathyrsilor în imaginarul grec corespunde descrierii modului de viață al sciților, atributele de mai sus ar putea fi înțelese și ca o includere a acestora în conceptul de practicanți ai unei economii pastorale. Luându-se drept argument această imagine și dat fiind că în Transilvania intracarpatică nu s-au identificat încă, în mod clar, situri de genul *așezare, cu locuințe stabile*, databile cu certitudine în perioada atribuită grupului de descoperiri funerare de tip Ciunbrud, s-a considerat că acest fapt ar putea veni în sprijinul unui presupus caracter nomad, deci de sorginte „scitică”, a respectivei populații¹⁷.

Potrivit imaginarului grec, propriu și lui Herodot, obiceiurile populațiilor negrecești, cu cât neamurile respective sunt mai depărtate de lumea greacă, cu atât moravurile lor sunt mai contrarii celor elene. Acest lucru se reflectă și în modul de viață social și economic. Ingenioasa idee a lui François Hartog de a vedea în modul de prezentare a sciților la Herodot inversul celui grecesc, respectiv modul de viață grecesc văzut în oglindă¹⁸, este atractivă și, în mare măsură, justificată. Dacă acestui punct de vedere, care face din *logos*-ul scitic mai degrabă o ficțiune literară, chiar dacă în umbra ei se ascund fapte reale, îi alăturăm concepția unui Detlev

¹⁷ Vasiliev 1980, 32.

¹⁸ Tot potrivit lui Hartog 1980, 31, pentru Herodot Sciția era: „terre d' *eremia* et d' *eschatià*, terre déserte et zone de confins: elle est un bout du monde”, un pustiu ce se întindea dincolo de ceea ce oamenii puteau cunoaște, o viziune care devenise deja un loc comun; vezi și Eschil, *Pr. vincit.*, 2.

Fehling, pentru care opera părintelui istoriei este văzută ca un roman cu pretenție de „cercetare” (*ein Forschungsroman*), construit intenționat după o schemă premeditată pentru a ne oferi o atare imagine, atunci suntem îndreptățiți a ne întreba ce a mai rămas din etnonimul „sciți”, văzut ca desemnând un anume popor, etnic omogen¹⁹. Ca să-l urmărim pe Hartog, ne-am putea închipui sub denumirea de „sciți” un fel de cod (*un simple signifiant*), care, urmărindu-l în cadrul *logos*-ului și adunând laolaltă toate formele prin care Herodot îi prezintă pe toți sciții, vom obține, prin însumarea acestor descrieri, o imagine a ceea ce am putea denumi *sciții herodoteici*, nu un popor anume²⁰.

Tezele lui Fehling și Hartog, la care se alătură și altele, unele expuse, cum aminteam mai sus, încă din sec. XIX, au contribuit esențial la studiul artei de povestitor al lui Herodot, ceea ce a implicat însă și punerea unui semn de întrebare asupra spiritului său critic de geograf, etnograf și istoric, dar nu și asupra veridicității datelor și faptelor ce se ascund în spatele acestei tehnici de povestitor. Indiferent cum și-a dobândit informația – prin observare personală (ὄψις) sau prin preluare de la martori direcți sau indirecti (de exemplu, de la călătorii – mai ales corăbierii – cu care s-a întreținut cu siguranță în piețele publice), sau le-a obținut din literatură (singurul autor istoric pe care îl citează nominal este Hekataios din Milet)²¹ – este evident că Herodot n-a inventat nimic, ci a preluat o informație pe care a tratat-o în modul său original, pentru noi cei de astăzi (nu și în antichitatea contemporană), unic în literatura greacă ajunsă până la noi. Oricum i-am judeca opera, ea este și un izvor istoric.

Hartog își mărturisește dezinteresul pentru confruntarea textului herodoteic cu datele arheologice sau cu cele ale mitologiei, socotindu-le ca „*tournés vers l'extérieur*”, ele departajându-se de sensul și scopul *logos*-lui scitic (loc. cit. *supra*). De fapt, aici este miezul controversei. Cei care-i critică pe Fehling sau pe Hartog, invocând valoarea documentului arheologic în favoarea credibilității textului herodoteic²², ar trebui să țină seama că descoperirile arheologice nici nu infirmă, dar nici nu confirmă calitatea de „observator” a autorului *Istoriilor*. Aceste descoperiri, văzute prin prisma povestirilor lui Herodot, ne arată, în formă selectivă, doar ceea ce grecii puteau să cunoască, dar mai ales ceea ce erau

¹⁹ Amintesc că acest autor (Fehling 1971, 176) pune sub semnul întrebării chiar și existența reală a călătoriei pontice a lui Herodot. Cf. și opinia lui Armayor 1978, 62: „Either he did go and remained content to tell his readers what they wanted and expected to hear, or he did not go at all”. Cf. de asemenea West 2002, 437-456, studiu pe care l-am citit recent și în care am găsit o serie de idei exprimate independent și de mine în ultimii ani, în articole evident practic inaccesibile publicului larg (de ex. Vulpe 2003, 113-134). Totuși, hypercritica lui Fehling, deși, după părerea mea de neevitat de toți cei ce vor să-l înțeleagă pe Herodot, nu poate fi recepționată fără rezerve. Mi se pare binevenită și de bun simț aprecierea cărții lui Fehling la Lendle 1992, 291: „...viele scharfsinnige Beobachtungen in eine inakzeptable These überführt...” (multe observații pătrunzătoare transpuse într-o teză inacceptabilă).

²⁰ Hartog 1980, 23.

²¹ Demnă de reținut este observația lui F. Jacoby, v. *Herodotos*, în RE Suppl. 2, col. 250: „Es ist vielfach nicht möglich festzustellen, ob wir es mit einem ‘Präsens der Autopsie’ oder mit einem ‘Präsens der Beschreibung’ zu tun haben”, ceea ce ar putea pune sub semnul îndoielii chiar și ceea ce în text ar părea a fi rezultatul unei presupuse examinări la fața locului.

²² Cf. în special Pritchett 1993, *passim*.

interesați să înțeleagă din cele aflate despre neamurile din preajma Pontului Euxin. De aici imaginea unei lumi pline de date și de informații ce reflectă în parte o anume realitate, prezentată însă într-un mod confuz, din care cu greu se poate discerne ce a fost totuși adevărat, în sensul pe care ni l-am dori de înțeles astăzi.

Iată câteva exemple: cursul Dunării este, în viziunea lui Herodot sau a surselor sale, linear, răsucindu-se spre sud-est doar la vărsare, un detaliu geografic real, explicabil, deoarece tocmai acolo grecii istrieni călcașeră cu piciorul (IV, 99); Tibisis și Atlas [de presupus o metateză de la *Altas* (?)], după nume desigur Timișul (sau Tisa) și Oltul care curg dinspre Haimos (Balcani) spre nord²³; Alpis și Carpis sunt râuri ce se varsă în Dunăre, curgând de la sud spre nord, deși numele lor sugerează evident cele două mari masive muntoase, Alpii și Carpații (IV, 49); Pyrene (II, 33) este orașul situat la izvoarele Dunării (posibil Heuneburg), dar toponimul este identic cu oronimul Pyrene desemnând Pirineii la Aristotel (*Meteorologica* I, 13). Se pot cita multe alte exemple ilustrând această imensă confuzie de date reale, așezate ca într-un joc *puzzle* pe care Herodot sau sursele lui n-au fost în măsură sau nici nu s-au ostenit să-l dezlege. Ce să mai spunem despre afirmația (V, 10: „după cum spun tracii”) că dincolo de Dunăre se întinde un pustiu nesfârșit (V, 9: ἔρημος χώρα φαίνεται εὐόσσα καὶ ἄπειρος), un ținut ocupat de albine în care nu se poate pătrunde. Herodot nu crede povestea aceasta, explicând că albinele nu îndură frigul nordic! Aș cita aici pe David Asheri „for him (Herodotus) the true *terra incognita*, was the limitless area extending beyond the Istros to the north and west...”²⁴.

Într-un alt loc am pledat totuși pentru seriozitatea cu care Herodot încearcă să aprecieze informația dobândită, expunând-o prin tehnica versiunilor alternative²⁵, mod prin care își dă uneori părerea în favoarea uneia dintre versiuni²⁶. În cazul de față sunt tipice cele patru versiuni despre originea sciților. Despre interpretarea acestor versiuni există deja o bogată literatură din care voi selecta câte ceva în notele următoare. Aici ne interesează mai ales motivația alegerii de către Herodot a unei anumite versiuni și a respingerii alteia, pe baza unui presupus spirit critic al autorului. Amintesc pe scurt cele patru versiuni: 1. Originea locală (IV, 5–7), pe care Herodot o respinge: „nu pot da crezare” (ἐμοὶ οὐ πιστὰ λέγοντες), introdusă prin „spun sciții” (Σκύθαι λέγουσι). Recent, Askold Ivantschik demonstra că denumirile personajelor și populațiilor mitice scitice din acest pasaj au fost surprinzător de exact transcrise în textul grec, cele mai multe gășindu-și o explicație prin limbile iranice²⁷. 2. Tradiția greco-scită despre cei trei fii ai lui

²³ Cum s-a mai observat, se pare că în vremea lui Herodot sursa lui includea în oronimul *Haimos* și Carpații meridionali, fără să-i distingă de lanțul Nordic al Balcanilor (Stara Planina). Așa s-ar explica, poate, și amplasarea agathyrsilor în *Haimos*, de către Stephanos din Bizanț (*Ethnika*, ed. H.-G. Beck, A. Kambylis, R. Keidell, Berlin, 2006, A, 24: Ἀγάθυρσοι ἔθνος ἐνδοτέρω τοῦ Ἄϊμου).

²⁴ Asheri 1990, 166.

²⁵ Cf. Lateiner 1989, 76 urm.

²⁶ Vulpe 2009, 122 urm.

²⁷ Ivantchik 1999, 141-192, cu bibliografie. Vezi și comentariile lui Aldo Corcella referitoare la pasajele aici discutate, însoțite de o bogată bibliografie, în ultima ediție critică, Corcella 1993, *passim*.

Herakles cu Echidna: Agathyrsos, Gelonos și Skythes (IV, 8–10). Hazanov²⁸ a interpretat-o ca oglindind pretențiile teritoriale ale sciților (care sciți, mă întreb?) de stăpânire asupra agathyrsilor și gelonilor. O tradiție asemănătoare relatează Diodor (II, 43): Skythes, fiul lui Zeus cu Echidna, a avut doi feciori – Palos și Napes – ai căror urmași au extins stăpânirea scitică spre est, până la Tanais (Don) și spre vest, până în Tracia; astfel de povestiri au devenit apoi *topoi* în literatura greacă (vezi o istorioară analoagă despre celți: Parthenios, *Narrationes amatoriae*, 30). Pe de altă parte, întreaga povestire pare a fi mai degrabă, după cum remarcă în mod convingător Ivantschik²⁹, o *interpretatio graeca* a unui mit local, pur scitic.

3. Versiunea introdusă prin „de când mi s-a spus, la aceasta ader” (IV, 11. 12: τῶ μάλιστα λεγομένῳ αὐτὸς πρόσκειμαι), și care istorisește migrația succesivă a sciților nomazi din Asia, împinși de massageți, ajungând în nordul Mării Negre de unde i-au izgonit pe cimmericii. 4. Versiunea poetului elegiac Aristeas din Proconnesos (probabil sec. VII a. Chr.³⁰), care nu este decât o variantă nuanțată a povestirii precedente: issedonii, goniți de arimaspi, sciții de issedoni iar cimmericii de către sciți. Este evident că ultimile două versiuni au o sursă comună, aceea a imaginii pe care grecii și-au creat-o despre popoarele ce trăiesc în vastul spațiu desfășurat în hinterlandul celor mai depărtate colonii grecești din această parte a *oikoumene*-i, imagine ce corespunde celei cântate în *Arimaspeia* lui Aristeas³¹.

Fiecare din versiunile de mai sus ascunde însă un sâmbure de realitate. Avem, pe de o parte, imaginea unor sciți ce se consideră autohtoni cu o veche tradiție, care se numeau pe sine Σκόλοτοι și pe care i-am putea denumi „Sciții de pe Borysthenes” (Nipru)³², iar, pe de altă parte, cea a unor venetici migratori. Este clar că pe Herodot nu l-a interesat care dintre aceste două reprezentări se referă sau nu la poporul pe care grecii îl numeau generic Σκύθαι. Totuși, informațiile pe care le-a obținut, indiferent pe ce cale, ne prezintă o imagine pestră a ceea ce el și sursele lui își închipuiau a fi Sciția (Σκυθική χώρα). În această „țară scitică” trăiesc, pe lângă alții, patru feluri de sciți: regali, nomazi (în sensul de păstori), agricultori (ἀροτῆρες) și țărani (γεωργοί)³³. Care dintre aceștia corespund versiunilor citate mai sus? Din care dintre cele patru feluri de sciți provin regii amintiți în arborele genealogic din IV, 76

²⁸ Hazanov 1975, 38 urm.

²⁹ Ivantschik 2005, 100 urm, cu întreaga literatură despre acest subiect.

³⁰ Datarea poemului *Arimaspeia* este controversată: Ivantschik 1993, 35-67, pledează pentru a doua jumătate a secolului al VI-lea, iar argumentele lui au fost bine apreciate de filologi. Totuși, deși nu cred că problema poate avea soluție, argumentele pentru o datare sensibil mai timpurie (vezi și recenzia făcută cărții lui Ivantschik la Vulpe 2010b, 366) nu pot fi ignorate.

³¹ Despre Aristeas la Bolton 1962 *passim* (recenzat de W. Burkert, în *Gnomon*, 35, 3, 1963, 235 urm); recent: Alemany i Vilamajó 1999, 45-55.

³² Vinogradov publică un graffito, dedicație către Apollo în sanctuarul lui Apollo Ietros de la Olbia, a unui anume Anaperres fiul lui Anachyrso, *Skolotes*, foarte probabil un băștinăș, cf. Vinogradov, Rusjaeva 2001, 136, cat. 8.

³³ Cf. și Hartog 1980, 38 urm. Cred că însuși aparentul pleonasm dintre ἀροτῆρες și γεωργοί vine în sprijinul celor susținute aici.

și al căror descendent era Ariapeithes, la vremea când Herodot poposea la Olbia în casa lui Tymnes, „însărcinatul de afaceri” (ἐπίτροπος) al amintitului rege scit? Și dacă aceștia din urmă vor fi fost sciții „regali”, în ce relație vor fi fost ei cu acei sciți, presupus că i-ar fi izgonit pe cimmerieni?

De fapt, în termeni socio-antropologici, ne aflăm în fața a numeroase *șeferii* (*chiefdoms*), unele organizate militar, (șefi de triburi, clanuri, subclanuri etc., așa numiți *enclosed nomads*), din preajma zonelor cu structuri stabile (de ex.: coloniile grecești), altele, stăpânind largi zone de pășunat, mai depărtate de centrele stabile, organizate tradițional, pe relații de loialitate, de rudenie (așa numiți *excluded nomads*, după terminologia etnologului Lattimore: Parzinger, 2006.). În cei din prima categorie se cuprind, în mod evident, cei conduși de o căpetenie (șef), precum ne este prezentat Ariapeithes, cel al cărui „om de încredere”, Tymnes, va fi fost informatorul lui Herodot la Olbia.

Sensul modern al termenului *nomad*, neținând totdeauna seama de caracteristicile cultural-antropologice ale populațiilor cu o economie pastorală, a dus la noțiunea de „călăreți nomazi”, „ai stepelor”, imaginea unor grupuri de războinici nomazi, ai căror conducători sunt cuprinși în noțiunea de „elite ale stepelor”, având toți un comportament și un echipament similar, reflectat ca atare în descoperirile arheologice.

Studiul aproape obsesiv al elitelor războinice, care ocupă un loc de frunte în cercetările arheologice din ultima jumătate de veac, mai ales în arheologia germană, este motivat în primul rând de faptul că cele mai multe vestigii, provenind din situri mai spectaculoase (mai ales din tumuli) sau din descoperiri întâmplătoare, au constituit și constituie încă baza documentară a culturilor din stepele eurasiatice. Ele sunt cu precădere piese de excepție (arme, piese și podoabe de harnașament, piese decorate într-un stil specific spațiului dintre Marea Neagră și Munții Altai, în care predomină preferința pentru o artă cu motive animaliere). Este ceea ce se înțelege și prin așa-numita „triadă scitică” ce se reflectă în componența inventarului funerar al mormintelor căpeteniilor, noțiune care a contribuit în mod esențial la formarea imaginii de „călăreți nomazi”, ai stepelor (*Nomadenreiter*). Această imagine păcătuiește însă prin prezentarea unilaterală, doar a conducătorilor/resp. războinicilor unor comunități, desigur etnic diferite, care însă aveau structuri economice și sociale asemănătoare, deși nu totdeauna similare, chiar dacă economia lor era predominant – niciodată exclusiv – pastorală. Se ținea prea puțin, sau deloc, seama de componența sub formă de sistem, compus din diferite subsisteme, a modului de viață (a societății) respectivelor comunități și care ar alcătui ceea ce am putea numi caracteristicile structurii lor culturale, totodată a relațiilor cu grupuri ce practicau un alt tip de economie. Prin aceasta aș înțelege și regulile stricte de delimitare a teritoriului de pășunat, cel de asigurare a mijloacelor de subsistență, a structurilor de rang social etc.

Se ajunge astfel la un paradox: deși în textul herodoteic se află o considerabilă informație etnografică, care ar putea susține interpretări pe plan

cultural-antropologic (Herodot ar putea fi numit tot așa de bine „părintele antropologiei culturale”), descoperirile arheologice au contribuit mai degrabă la crearea imaginii unor structuri politico-militare, pentru istorici sursă a unor acțiuni agresive, cu tendințe de cucerire, inclusiv a unei permanente tendințe de extindere teritorială, mai cu seamă spre apus. De aici și construcția imaginii „sciților invadatori”, care ar fi amenințat mari părți ale Europei, inclusiv ar fi pătruns în spațiul carpato-dunărean.

Deși nu formează obiectul lucrării de față, este normal să ne întrebăm ce se ascunde în spatele acestor *Sciți*, reprezentați de Herodot și în imaginarul grec, încă de la începuturi, ca popor relativ unitar etnic și, mai ales, ce a determinat pe mulți cercetători moderni să se alăture acestui punct de vedere. Cred că principalul motiv stă în aparenta unitate lingvistică oferită de interpretarea unei mari părți a etno- și antroponimelor citate în cartea a IV-a a *Istoriilor* ca fiind de etimologie iranică³⁴. Acest fapt a dus la imaginea aparentei predominanțe, în largul spațiului eurasiatic, a unor populații nomade de sorginte iranică. Se cuvine însă atras atenția că majoritatea acestor denumiri provin prin filieră grecească – în primul rând chiar din relatările herodoteice – și că sursa lor nu putea depăși mult hinterlandul coloniilor grecești nord-pontice, unde au fost atestate populații iranice, precum „sciții” de pe Nipru. Cu alte cuvinte, respectivele etnonime nu vor fi fost neapărat iranice, ci „iranizate” de cei care le-au raportat grecilor³⁵. Ar fi mult mai veridic să întrevădem în acest amalgam de neamuri, nu toate neapărat nomade, pe lângă grupuri iranice, multe altele: proto-ugro-finice, proto-turcice, mongole etc.

Nu încapă îndoială că între sciții herodoteici – ca de altfel și *cimmerienii herodoteici* – și populațiile și evenimentele reale din lumea pe care grecii și-o imaginau ca fiind locuită de sciți nu se poate face o legătură, care să ducă atât la amplasarea pe hartă a neamurilor menționate de Herodot, cât și la identificarea lor istorică și arheologică. În pofida numeroaselor ipoteze propuse³⁶, niciuna nu este pe deplin convingătoare. Tot așa, niciun argument nu poate fi serios luat în considerație pentru a urmări, pe calea descoperirilor arheologice, presupusele itinerarii migratorii ale populațiilor cunoscute generic sub denumirea de *sciți*³⁷.

Cred însă că preferința lui Herodot pentru versiunea sciților migratori se explică prin concepția grecească despre ceea ce se poate întâmpla în acest vast spațiu necunoscut de la marginea *oikoumene*-i de care pomeneam mai sus, în care totul este în continuă mișcare, modul de viață, cel nomad, respectiv structurat în

³⁴ Cf. mai recent Pinault 2008, *passim*, în special 106, cu literatură.

³⁵ Despre etimologia etnonimului Γέται, Slușanschi 2001, 65-72; acesta citând pe Kretschmer 1936, 1-56 și literatura mai veche, conchide că *getai* apare mai degrabă a fi un sufix de origine iranică, preluat de greci: vezi *Thyssagetai*, *Tyragetai*, *Massagetai*, *Matyketai*, chiar și *Dinogeteia*, deci nu un etnonim.

³⁶ Corcella 1993, pl. 64, 65, reproduce hărți cu reconstrucții după Iilinska/Terenožkin 1971, 8 urm.; Rybakov 1979; Grakow 1980, 12.

³⁷ O ultimă încercare de a identifica, pe baza descoperirilor arheologice, presupusele migrații cimmeriene și scitice, făcută ultima oară de Chochorowski 1998, 487, fig. 6; 488, fig. 7, urmează aceleași procedee de abordare istoricizantă a materialului arheologic, atribuit ipotetic acestor populații.

principal pe o economie pastorală, ce sugera în primul rând mișcarea/migrația. De asemenea, el își construise o schemă în cuprinsul căreia așa-numiții cimrieri, alungați de sciți, au ajuns în Asia Mică, singurul loc unde acest neam enigmatic a fost atestat în mod cert nominal și unde trebuia găsită o explicație a prezenței lui³⁸. Totuși, faptul că Herodot a ținut să prezinte originea sciților sub forma a patru versiuni ar putea, și în acest caz, să reprezinte o formă de spirit critic în judecarea informației istorice, originală pentru noi modernii, dar proprie ideologiei grecești din acea epocă. În fond, ceea ce lui Herodot i s-a părut demn de a fi expus în cele patru versiuni este o înșiruire de întâmplări reale între care nu este neapărat o contradicție, dar pe care el nu s-a ostenit să o aprecieze ca atare, de altfel nici nu putea s-o facă, mulțumindu-se doar cu un simplu „nu cred” în cazul versiunii întâia. Aceasta din urmă, ca și versiunea a treia în care el își afirmă credința, sunt ecoul unor fenomene veridice³⁹.

Încă de la începuturile analizării critice a textului herodoteic, imaginea migrațiilor succesive din Asia spre Europa a produs o puternică impresie, datorită similitudinii cu fenomene din epoci mai târzii. Dacă, în principiu, descrierea acestui fenomen pleacă cu siguranță de la o bază reală, demonstrarea cu ajutorul arheologiei a unor astfel de migrații, care sunt desigur de crezut să se fi produs și în epoci preistorice, este deocamdată practic imposibilă. În stadiul actual al cunoștințelor nu putem distinge între circulația elementelor culturale sub formă de influențe sau împrumuturi și a celor sub formă de migrații, fie produse în decurs de o generație (fenomen de tip Genghis-Han), fie lente, prin presiuni demografice succesive. Pe de altă parte însă, genealogia originii sciților, pusă de Herodot pe seama sciților înșiși sau a grecilor din Pont, deși ambele prezentate sub forma unor genealogii mitice grecești, conține elemente provenind evident dintr-o mitologie locală nord-pontică.

*

Cum se situează în cadrul acestui mod personal de gândire agathyrsii?

Orice încercare de a situa pe agathyrsi în altă parte a spațiului de la vest de Sciția trebuie să găsească, fie o altă explicație pentru afirmația lui Herodot, potrivit

³⁸ Vulpe 2002, 123-146; Vulpe 2010b, 363-368.

³⁹ Sunt din ce în ce mai convins că acest procedeu al versiunilor alternative corespunde spiritului doctrinelor sofiste ale secolului al V-lea a. Chr. Astfel, Protagoras, contemporanul și posibil chiar cunoscutul lui Herodot (se pare că au fost împreună la Thourioi), a devenit celebru prin afirmația λέγειν/ἀντιλέγειν, respectiv, oricărei teze i se opune o antiteză, nimic nu este sigur. Totuși, ar trebui să dea de gândit preferința lui Herodot doar pentru versiunea a treia și motivul pentru care a respins primele două versiuni. Dacă a fost, cum o afirmă explicit, realmente la Olbia – și mi-e greu să-mi imaginez că episodul Tymnes n-ar fi decât o poveste fictivă – este de presupus ca primele versiuni să le fi auzit de la martori autohtoni, în care se putea avea deplină încredere. De ce a preferat totuși varianta livrească? Această observație ar trebui să joace un rol important în problema modului cum au fost folosite informațiile la vremea când și-a scris *Istoriile*. Ar putea constitui un argument demn de luat în considerație în favoarea celor care susțin teza redactării unitare, la sfârșitul vieții, la Thourioi, dar și ai așa-zișilor „denigratori” ai textului herodoteic. Dar această temă nu face obiectul rândurilor de față.

căreia ei sunt primii vecini apuseni ai Sciției, fie să demonstreze că Μάρσις nu este *Mureșul* transilvănean, ci un alt râu cu un nume asemănător, fie, în sfârșit, să considere întregul pasaj ca aparținând categoriei de relatări confuze la care părintele istoriei se referă atunci când face mențiuni geografice despre zonele de la vest de Olbia (vezi exemplele citate mai sus).

Deși majoritatea cercetătorilor au identificat Μάρσις cu *Mureșul*, toate variantele menționate mai sus și-au găsit sprijin de-a lungul timpului. Astfel, Tocilescu⁴⁰ citează păreri expuse de autorii din vremea sa, la care adaug aici pe Tomaschek⁴¹, și care, cei mai mulți, nu pun la îndoială respectiva identificare. Tocilescu combate, cu argumente convingătoare, ipoteza formulată de Bogdan Petriceicu Hasdeu⁴², potrivit căreia *Maris* ar fi Oltul, iar *Mariscus* „un *Maris* mic”, respectiv, Argeșul (de la *Transmarisca*, situată *vis à vis* de vărsarea lui). Ulterior, Carl Patsch⁴³, deși afirmă identificarea *Maris*-ului herodoteic cu *Mureșul* – „wo die Marosch unverkennbar ist”⁴⁴ – reia, fără să o citeze, ideea lui Hasdeu despre *Mariscus*.

Existența unui *Mariscus*, altul decât râul *Marisia* – acesta din urmă nefiind altceva decât Μάρσις-ul herodoteic, devenit Μάρσιος la Strabo (VII, 3, 13), *Marisia* la Iordanes (*Get.* 113. 114), Μορήσις, la Constantin Porphyrogenetul (*De administrando imperio*, 40) – a fost dedus din textul geografului din Ravenna⁴⁵, unde citim:

Et desuper ipsum fluvium Danapri(n) per longum interuallum est superius nominatus fluvius maximus Tanais, item fluvius Tiram, item Bagossolam. De quibus fluminibus testatur mihi supra scriptus Iordanis sapientissimus cosmographus, item fluvius Mariscus („...și deasupra fluviul Danapris însuși, printr-o vastă întindere, se situează cel mai sus denumit, Tanais, cel mai mare fluviu, de asemenea, fluviul Tyras, la fel Bagossola. Despre aceste râuri a mărturisit mai sus pomenitul, mult renumitul cosmograf, Iordanes, de asemenea și fluviul *Mariscus*“). Acelaș autor însă relatează mai jos (IV, 14, p. 54), citându-l iarăși pe Iordanes: *Per quas Dacorum patrias transeunt plurima flumina, inter cetera quae dicuntur Tisia, Tibisia, Drica, Marisia, Arine, Gilpit, Gresia. Que omnia flumina in Danubio merguntur: nam fluvius Flautasis finit patriam. Tamen ipsas patrias praefatus Iordanis chronographus subtilius exposuit* („prin aceste părți ale dacilor, trec foarte multe râuri, printre care cele ce sunt numite Tisia, Tibisia, Drica, *Marisia*, Arine, Gilpit, Gresia. Toate aceste râuri se varsă în Dunăre: căci fluviul Flautasis limitează țara. Totuși, aceste regiuni le-a descris mai amănunțit mai sus amintitul Iordanes“).

Din textul anonimului ravennat rezultă deci în mod evident că, pentru el, *Mariscus* și *Marisia* sunt două râuri diferite. Dacă, în ceea ce privește contextul,

⁴⁰ Tocilescu 1880, 406 urm.

⁴¹ Tomaschek 1980, 95.

⁴² Hasdeu 1873, 185-193.

⁴³ Patsch 1928, 3 urm.

⁴⁴ Patsch 1925, 69.

⁴⁵ Ed. Ioseph Schnertz 1940, IV. 5.

prin *Marisia* s-a avut în vedere Mureșul și foarte probabil, cele trei Crișuri (cel puțin *Gilpit* și *Gresia*; cf. și Iordanes, *Getica*, 113. 114 – *Grisia*), „fluviul” *Mariscus* pare rupt din contextul în care sunt pomenite Niprul, Donul, Bugul și Nistrul (și..., de asemenea, fluviul *Mariscus*). Prin urmare, ce caută, alături de râurile mari menționate, toate, în Ucraina, vărsându-se în Marea Neagră, un *Mariscus*? Dacă nu este tot o confuzie cu *Marisia* lui Iordanes, atunci poate ar fi fost mai corect un sincer *non liquet*. Totuși, Patsch, analizând textul de mai sus, a făcut și el relația cu situl roman târziu *Transmarisca*, situat în dreptul Olteniței, pe malul drept al Dunării, comparând denumiri de situri asemănător construite: *Trans-Aquincum*, *Trans-Dierna*, *Trans-Drobeta* etc. Prin urmare, *Trans-Marisca* ar fi „vis à vis” de râul *Mariscus*, precum *Trans-Dierna* este localizată în fața vărsării Diernei (Cernei), prin urmare, *Mariscus*, numele Argeșului.

Ipoteza Hasdeu/Patsch a fost, în timpul din urmă, reluată de Nicolae Gostar⁴⁶, care, fără a nega identificarea *Maris*-ului transilvănean cu Mureșul, presupune și el că numele vechi al Argeșului va fi fost *Mariscus*; hidronimul Argeș n-ar deriva din *Ordessos*-ul lui Herodot (IV, 48), ci, citându-l pe N. Drăganu⁴⁷, îl consideră hidronim de origine cumăna (*sic!*) (despre interpretarea relației *Argeș* – *Ὀρδησσός*, vezi supra).

Mă surprinde că nimeni, după știința mea, n-a pus accentul pe denumirea *Transmarisca*, ca semnificând „dincolo de stufărișuri”, de la lat. *mariscus* sau *mariscum* (gr. μαρίσκος), însemnând „stuf de mari dimensiuni”, prezent și astăzi din belșug pe malul stâng al Dunării. În timpul unei vizite în 1975, în Bulgaria, pe malul drept al fluviului, am putut să mă conving în mod direct de această imagine frapantă⁴⁸.

Căutând să elimine posibilitatea amplasării agathyrsilor în Transilvania, István Ferenczi⁴⁹, susținător al scitismului grupului Ciumbrud, credea și el că „nu este absolut sigur ca denumirea antică *Maris* să corespundă Mureșului”, iar pe agathyrsi îi vedea reprezentați de grupul de necropole de tip Bârsești și Ferigile. Astfel, el discută ipoteza formulată pe vremuri de mine⁵⁰, potrivit căreia cele mai multe grupuri culturale (constituite în principal din necropole) din spațiul carpatodunărean sunt vestigii arheologice ale unui presupus „cerc cultural traco-agathyrs”, o „uniune tribală” ce s-ar fi dezvoltat sub amenințarea unui pericol dinspre răsărit, expansiunea spre vest a sciților în secolul al VI-lea a. Chr. Dar, tot atunci, eu credeam a distinge în textul lui Herodot două straturi de informații: unul împănăt cu fapte, de multe ori prezentate anecdotic, despre campania lui Dareios împotriva

⁴⁶ Gostar 1970, 62, nota 31.

⁴⁷ Drăganu 1933, 530 urm.

⁴⁸ Printre cei care continuă să susțină ipoteza Hasdeu/Patsch se numără, recent, Madgearu 2011, 139-146, care consideră ridiculă ipoteza *mariscus* propusă de mine. Desigur, și mie mi-e greu să-mi închipui, ca numele unei fortărețe romane să provină de la „stufăriș”, dar, chiar și așa, și mai greu îmi este să mă las convins, că numele Argeșului va fi fost *marisca* sau ar fi avut o origine turcică. Totuși, cred că între diversele ipoteze posibile ar trebui să existe o anume ierarhie a probabilității.

⁴⁹ Ferenczi 1971, 27 urm.

⁵⁰ Vulpe 1967, 102; Vulpe 1970, 170 urm.; Vulpe 1971, 884.

sciților, culese din tradiția locală sau din izvoare literare (respectiv IV, 100. 125), celălalt, referitor la întâmplări de pe la mijlocul secolului al V-lea, obținute în vremea sejurului la Olbia (IV, 48. 104, localizarea și descrierea agathyrsilor). Urmând acestui fel de a vedea lucrurile, am presupus că, într-o primă fază, prin agathyrsi s-a înțeles uniunea tribală sus amintită, care cuprindea și Moldova, în timp ce, în a doua fază, agathyrsii, socotiți ca etnie aparte, erau limitați la bazinul Mureșului transilvănean⁵¹. Acest punct de vedere a fost preluat în parte de B. A. Rybakov⁵², poate și de alții. Oricum, faptul că agathyrsii sunt, potrivit lui Herodot, cei dintâi vecini menționați ai Sciției, motivase deja toate încercările de a-i plasa altundeva în spațiul de la est de Carpați⁵³. De asemenea, precizarea părintelui istoriei (IV, 100) că „de la Istru în sus, în interiorul țării (μεσόγαιαν), Sciția este mărginită mai întâi de agathyrsi...”, lasă liberă orice interpretare a locului de unde începe țara agathyrsilor. Ținând însă seama că în reprezentarea lui Herodot cursul Dunării era linear, desfășurându-se de la vest spre est, doar spre vărsare răsucindu-se spre sud-est (IV, 99), termenul μεσόγαια putea tot atât de bine fi înțeles ca sugerând Moldova sau Câmpia Română; a se vedea totuși aparenta contradicție cu cele afirmate în cap. V, 9 despre peisajul de „dincolo de Istru” (vezi supra). Ion Horațiu Crișan⁵⁴, combătând ipoteza mea despre „cercul cultural traco-agathyrs”, încerca să împace cele două păreri despre localizarea agathyrsilor; aceștia, o etnie iranică, alta decât sciții, ar fi locuit pe Niprul mijlociu, iar un grup al lor ar fi migrat în Transilvania, unde a constituit o enclavă⁵⁵. Tot așa Ian Chochorowski, deși nu împărtășește ipoteza mea despre cele două straturi de informații la Herodot, consideră că amplasarea agathyrsilor pe Mureș nu reprezintă singura lor patrie, ba chiar aceasta ar fi situată în principal la răsărit de Carpații orientali. Prin urmare, menționarea *Maris*-ului ar trebui înțeleasă ca sugerând doar o direcție a cursului: „*Maris*, curgând dela Agathyrsi, ca opoziție la cele cinci râuri scitice”, menționate anterior în același cap. IV, 48, de către Herodot⁵⁶. Mai recent, Constantin Preda⁵⁷ reia, cu unele nuanțări, ipoteza lui Ferenczi despre grupul arheologic Ciumbrud ca fiind „scitic”, iar pe agathyrsi îi situează însă în spațiul de la răsărit de Carpați, utilizând necritic, în sprijinul opiniei sale, izvoare din antichitatea post-herodoteică, despre a căror valoare istorică va fi vorba mai jos.

Ce mai rămâne astăzi însă din supozițiile mele formulate *illo tempore!*

⁵¹ Vulpe 1970, 170.

⁵² Rybakov 1979, 173.

⁵³ Mai de mult, Ščerbakivskij 1934, 209 urm; Meljukova 1958, 102; ulterior aceasta acceptă însă și situarea lor în Transilvania, cf. Meljukova 1969, 61-80.

⁵⁴ Crișan 1967, 439-443.

⁵⁵ Crișan se sprijină în special pe descoperirile arheologice, inclusiv ale practicilor funerare, care, după opinia sa, ar dovedi analogii strânse între grupul transilvănean și cel al mormintelor de pe Nipru, idee dezvoltată mai târziu de Vasiliev 1980, *passim*. Punctul meu de vedere despre aceste așa zise *apropiate* analogii l-am exprimat mai ales în recenzia la cartea lui Vasiliev, vezi Vulpe 1981-1983, 398-404, respectiv Vulpe 1981-1983, 119-136.

⁵⁶ Chochorowski 1987, 143 urm.

⁵⁷ Preda 2001, 5-14.

În primul rând cred că orice încercare de a verifica pe hartă afirmațiile lui Herodot ar trebui abordate cu prezumția de neîncredere în putința părintelui istoriei de a relata, în *logos*-ul scitic, ceva care să corespundă și topografiei reale. Cum spuneam mai sus, în această *puzzle* de poziționare a datelor, care reflectă totuși, fiecare în parte, o realitate, este cu totul imprudent a da un verdict. Prin urmare, toate ipotezele formulate pot găsi, până la un punct, o justificare. Pe de altă parte, precizarea relației rîu/etnonim, în cazul de față agathyrsi/Μάρις, ar părea că oferă un plus de veridicitate textului respectiv. Într-adevăr, dacă prin *Maris* nu se are în vedere numele Mureșului, atunci este total lipsit de sens a-l căuta în altă parte.

Este evidentă, și a fost mult discutată, varietatea surselor de informație la Herodot. Ipotezei mele despre cele două straturi de informație, despre care aminteam mai sus, îi putem adăuga și ceea ce a fost preluat din spusele grecilor din Hellepont (mai precis, la Perinth), conținute în *logos*-ul tracic (în special, V, 3-10). Este desigur dificil a alege ce anume din această informație stratificată poate fi valorificat pe plan geografic sau istoric. Este, de asemenea, greu de precizat ce a preluat Herodot din *Înconjurul lumii* al lui Hekataios din Milet. Presupunerea lui Felix Jacoby⁵⁸, după care datele despre cursul Dunării și al afluenților ei ar fi fost preluate de la Hekataios, se sprijină în principal pe autoritatea deosebită de care se bucură acest mare cercetător al istoriografiei grecești. Se știe desigur că opera lui Hekataios nu era doar o înșiruire de locuri, situate mai ales de-a lungul coastelor mării, cum ar părea să rezulte din cele aproape 350 de fragmente, cele mai multe din lexiconul *Ethnika* al lui Stephanos din Bizanț; câteva dintre acestea oferă însă și succinte descrieri ale interiorului zonelor respective⁵⁹. Dar cât din informația adunată de Hekataios a servit lui Herodot în alcătuirea *logos*-ului scitic este o chestiune mereu supusă discuției, însă fără sorți de rezolvare.

Încercarea mea de a defini un „cerc cultural traco-agathyrs” reprezintă un concept modern ce se baza, pe de o parte, pe aparenta unitate de forme arheologice, mai ales ceramică, dar și pe analiza inventarelor funerare și a varietății de rit practicate în răstimpul cca 650-450 a. Chr. în întreg spațiul carpato-dunărean, pe de altă parte pe interpretarea social-istorică ca o „uniune de triburi”, asemănătoare conceptului de uniune tribală în cazul sciților. Sunt concepte care, la acea dată, erau curent vehiculate în literatură. Astăzi, din punctul meu de vedere, toate acestea sunt de domeniul istoricului cercetării. Nici așa zisa unitate de forme a culturii materiale nu a fost dovedită, – dimpotrivă, ceea ce izbește este tocmai varietatea de aspecte locale în manifestările culturale ale diferitelor comunități – nici pentru existența unei uniuni de șeferii nu s-au putut aduce dovezi în stadiul actual al informației. Toate acestea rămân în domeniul ipotezelor de lucru.

Din cele expuse până aici, rezultă că nu avem, în stadiul de față, în pofida presupunerilor formulate, nicio certitudine cu privire la localizarea patriei agathyrsilor, nici dacă etnonimul respectiv reprezintă sau nu o etnie aparte. Prin

⁵⁸ F. Jacoby, v. *Herodotos*, în RE Suppl. 2, col. 258.10.

⁵⁹ De ex., FrgHist, 291, despre munții din zona Mării Caspice; alte exemple: F. 154, 287, 119, 129.

urmare, singura soluție, tot ipotetică, dar plauzibilă, se reduce doar la relația *Maris/Mureș*=agathyrsi și, în consecință, la posibila identificare a grupului de necropole de tip *Ciumbrud* ca purtători ai respectivei etnii. Restul este speculație. Amplasarea agathyrsilor undeva în vastul spațiu eurasiatic, întâlnită la autori de epocă mai târzie, o voi discuta mai jos, în paragraful despre tradiția literară a acestui etnonim.

*

Scitismul agathyrsilor a mai fost presupus, pe lângă omofoniile amintite mai sus cu denumiri din lumea scitică, și pe baza caracteristicilor atribuite acestui *ethnos* de către Herodot în cap. IV, 104, unde, în primul rând, îi descrie pe agathyrsi ca fiind ἄβρότατοι. Termenul poate desemna o constituție fizică slabă sau gracilă, dar totodată poate sugera și o efeminare. În continuare, îi numește χρυσοφόροι τὰ μάλιστα (purtători de podoabe de aur cu precădere). Ar fi, cred, hazardat să înțelegem această denumire ca „deținători de aur”, respectiv o aluzie la stăpânirea zăcămintelor de aur din Carpații Apuseni; ideea a fost totuși sugerată de Patsch⁶⁰. Apoi relatează că au femeile în devălmășie, pentru ca să fie toți înrudiți și, fiind toți legați intim, între ei să nu mai existe rizmă și dușmănie (ἐπίκοινων τῶν γυναικῶν τὴν μείζιν ποιεῦται ἵνα κασίγνητοί τε ἀλλήλων ἔωσι καὶ οἰκῆοι εἶοντες πάντες μήτε φθόνω, μήτ' ἔχθει χρέωνται ἐς ἀλλήλους). Paragraful se încheie cu precizarea că „celelate obiceiuri îi aproprie de traci” (τὰ δὲ ἄλλα νόμοιαι Θρηίξι προσεχωρήκασι). Dacă ultima mențiune implică sau nu o aluzie la etnicul lor tracic rămâne, cred, în domeniul ipotezelor, multe controversate, o chestiune ce nu poate fi soluționată satisfăcător, nici prin critica de text, nici prin analiza critică a datelor arheologice din prezent. Celelalte caracteristici însă îi situează pe agathyrsi în cadrul imaginarului grec despre sciți, în sensul generic dat acestui etnonim (vezi și comunitatea femeilor la sciți, massageți [Hdt. I, 216; Strabo, XI, 8, 6] etc.⁶¹).

Izvoare literare mai târzii, de epocă romană și de limbă latină – cel mai de vreme din timpul lui Augustus – relatează despre *tatuajul* agathyrsilor. Această problemă am discutat-o mai pe larg într-un articol recent⁶². O prezint succinct și aici. Primul care menționează acest obicei este Vergilius (*Aeneis*, IV, 146): „*pictique Agathyrsi*”, urmat de Plinius (*Hist. Nat.*, IV, 88): „*et caeruleo capillo Agathyrsi*”, desemnând ca specific culoarea albastră a părului. Aceste atribute apar apoi amplificate și diversificate la Pomponius Mela (II, 1,10): *Agathyrsi ora artusque pingunt, ut quique maioribus praestant, ita magis aut minus: ceterum isdem omnes notis et sic ut ablui nequeant* („agathyrsii își vopsesc fața și

⁶⁰ Patsch 1925, 71.

⁶¹ Concept idealizat în imaginarul grec din sec. V-IV a. Chr. la Platon, *Leg.*, sau ironizat la Aristofan, *Eccl.*, ulterior exprimând și idealizarea modului de trai al popoarelor naturii.

⁶² Vulpe 2011, 139-144.

membrele, mai mult sau mai puțin, după prestigiul strămoșilor fiecăruia, în rest au aceleași semne toți, astfel imprimate ca să nu poată fi șterse”). Solinus, care a compilat pe Plinius și pe Mela, oferă mai multe detalii (15, 3): (*Agathyrsi caeruleo picti, fucatis in caerulum crinibus, nec hoc sine differentia: nam quanto quis anteit, tanto propensiore nota tinguitur, ut sit indicium humilitatis minus pingi*) (“agathyrsii vopsiți albastru, cu cozile părului fardate albăstrui, nu însă fără deosebire: căci cu cât cineva este mai în frunte, cu atât semnele sunt mai cu precădere colorate, ca să fie un semn al umilinței pentru cel mai puțin pictat”); tot așa Ammianus Marcellinus (XXXI, 2, 14): “...*interstincti colore caerulea corpora simul et crines*”.

Sursa despre tatuajul agathyrsilor, pe care au utilizat-o autorii mai sus citați, nu ne este cunoscută. Este însă curios că un geo-istoric precum Strabon, în a sa operă „colosală” (κολλοσσουργία), în care au fost preluate date de la o mulțime de autori, incl. de la Herodot, nu amintește nicăieri de agathyrsi. Nici Trogus care, de asemenea, își alcătuieste *Istoriile Philippice* pe izvoare grecești, nu-i pomenește (cel puțin pe cât ne-a rămas din compendiul lui Iustinus). Trebuie deci să bănuim o altă cale de informație. Ne putem gândi, fie la Ephoros, fie, cred eu, mai probabil, la Poseidonios din Apamea (sec. II – cca 51 a. Chr.). Acesta din urmă, strălucit reprezentant al stoicismului mediu, a adunat date despre obiceiurile neamurilor barbare cu scopul de a susține ideologia stoică a „conlucrării” (συνεργία) și „înrudirii” (συγγένεια) tuturor etniilor, în pofida diferențelor dintre ele, pentru a da socoteală unității divine, a binelui absolut, a λόγος-ului. Poseidonios ar putea așadar fi considerat ca fiind o placă turnantă de transmitere a datelor de la autori ale căror opere nu mai erau la îndemâna oricui în sec. I a. Chr. Astfel, prin el s-au putut vehicula informații provenite de la autori, alții decât Herodot, despre etnografia unor populații negrecești, care au fost apoi utilizate ulterior în antichitate. Este plauzibil să ne gândim, în primul rând la opera Βαρβαρικὰ νόμιμα (obiceiurile barbarilor) a lui Hellanikos din Mytilene (Lesbos), autor aproximativ contemporan lui Herodot⁶³, în care erau conținute numeroase descrieri pe care părintele istoriei sau le-a omis, sau nu le-a cunoscut. Desigur, mi se poate reproșa că fac afirmații gratuite, neavând nicio dovadă directă în acest sens, dar, deocamdată, Hellanikos este singurul autor căruia i se atribuie un comportament într-o anumită măsură asemănător lui Herodot; mă refer la maniera de „conferențiar ambulant”, însă, spre deosebire de cea a părintelui istoriei, Hellanikos își alcătuieste *logoi*-i pe o tematică compusă, cum se presupune, mai ales din compilații⁶⁴.

⁶³ Data scrierilor acestui autor era controversată încă din antichitate. Puțin anterior lui Herodot, la Pamphila, filosoafa din vremea lui Nero [Aul. Gel., XV, 23, 10], care relatează că, la începutul războiului peloponesiac, Hellanikos avea 65 de ani, iar Herodot 53; tot așa la Eusebius, Dionysios din Halikarnas și Apollodoros. Puțin ulterior la Porphirios [*apud* Eusebius, *Praep. Ev.* X, 3, 16] scrie că Hellanikos a plagiat pe Herodot în *Obiceiurile barbarilor*. Critica modernă înclină să dateze, cel puțin o parte a operei lui Hellanikos, ca urmând cronologic lui Herodot (vezi Fritz 1967, 479; Lendle 1992, 63 urm).

⁶⁴ F. Jacoby, v. *Hellanikos*, în RE VIII, col. 107; v. Fritz 1967, 479; Lendle 1992, 63.

Tot în legătură cu tatuajul ar fi de amintit în articolul de față o posibilă relație între agathyrsi și daci. Plinius (*Nat. Hist.*, XXII, 1, 2) relatează că la daci și sarmați bărbații își tatuează trupul (*“maresque etiam apud Dacos et Sarmatos corpora sua inscribunt”*), iar în alt capitol (VII, 11) scrie că acest semn (*nota*) pe brațul dacilor (?) (în cod. B se scrie *aliquorum* în loc de *Dacorum*) se perpetuează timp de patru generații. Această informație este de luat în seamă mai ales datorită posibilității ca teritoriile agathyrsilor herodoteici să se acopere parțial cu ale dacilor. Interesant de amintit în acest context este și curioasa relatare a lui Cassius Dio (LI, 22, 6) că „aceștia (dacii) sunt într-un anume fel sciți” (ἐκεῖνοι [Daci] δὲ δὴ Σκύθαι τρόπον τινά). Este posibil ca aceste relatări să fi avut drept origine pasajul din Herodot cu privire la amplasarea agathyrsilor pe *Maris*, reinterpretat într-o vreme când se știa bine că dacii locuiau în bazinul Mureșului și deci puteau fi socotiți ca „urmași” ai aceluia. Dar, totodată, este și o aluzie la scitismul agathyrsilor, așa cum a fost perceput de autorii antici post-herodoteici, în sensul pe care l-am discutat mai sus.

Evocările agathyrsilor la autorii mai târzii merg mână în mână cu amplasarea lor, într-o vreme când acest ethnos nu mai era decât o amintire, undeva în întinsul spațiului eurasiatic, în virtutea unei anume inerții a istoriografiei antice de a nu șterge din memorie etnonime ce au căpătat prestigiu, datorită autorității celor care le-au consemnat cândva. Valoarea istorică și geografică a acestor informații este nulă⁶⁵. În acest fenomen se reia totodată vechea imagine confuză, homerică și herodoteică, a imensității spațiului periferic *oikoumene*-ei, imagine mutată treptat spre nord și est, odată cu extinderea Imperiului Roman în Europa de sud-est și, implicit, a cunoștințelor geografice. Așa se explică situarea agathyrsilor împreună cu gelonii (frați, potrivit mitului relatat de Herodot IV, 10) la PsSkymnus (863-865, ed. Diller), apoi la Plinius (loc. cit. *supra*) și la Solinus (loc. cit. *supra*): *Gelonis Agathyrsii conlimitantur* („agathyrsii sunt învecinați cu gelonii”); la fel și Ammianus Marcellinus citat *supra*. În același context sunt cele scrise de Pomponius Mela (II, 1): *ab eis (Arimaspae) Essedones usque ad Maeotida, huius plaustra habent, dicti Hamaxobiae* („de la arimaspi sunt essedonii până la Meotida [Marea Azov]; în jurul acesteia, al cărei contur este tăiat de râul Buceș, locuiesc agathyrsii și sauromații, care au ca locuințe căruțe, fiind numiți hamaxobii [din gr. ἄμαξα (căruță) și βίος (viață)]”).

Claudius Ptolemaeus (*Geographia*, III, 5, 10) și Dionysius Periegetes (310-319), urmând același punct de vedere confuz ca și autorii citați mai sus, moștenit din vechime, strămută pe agathyrsi, împreună cu alte neamuri, incl. cu gelonii, în ținuturile de la nord de Istru și de Marea Neagră, până în preajma legendarilor munți Rhipaei (identificarea acestui lanț muntos cu Uralii n-are nici un temei serios). Evident, aceste informații n-au nicio valoare geo-istorică reală; în aceeași ordine de idei se situează și prezența în antichitatea romană a antroponimului

⁶⁵ Vezi totuși Bodor 1964, 153 urm, care mai susținea că resturi ale agathyrsilor ar fi supraviețuit în epocă romană.

Agathyrsus, dat unor liberi, poate ca amintire a locului de unde proveneau, din Dacia sau din nordul Pontului⁶⁶.

Agathyrsii, odată deveniți popor nordic, capătă alte atribute: în descrierea lui Dionysius Periegetes (319) erau numiți „cei reci” (ψυχροί), locuind în munții Rhipaei, unde strălucesc diamantele (ἀδάμαντά τε παμφανόωντα). Să fie aceste imagini o explicație pentru tatuajul de culoare albastră? Diamantul, recele și albastrul sunt atribute ale imaginii ținuturilor nordului, cum ar apărea la Servius, în comentariile la *Aeneis* IV, 146, după care: „*Pictique Agathyrsi populi sunt Scythae, colentes Apollinem hyperboreum..., picti autem, non stigmata habentes, sicut gens in Britannia, sed pulchri, hoc est cyanea coma placentes*” (și agathyrsii cei vopsiți sunt din Sciția, se închină lui Apollo hyperboreul..., sunt vopsiți, dar neavând semne pe trup precum neamul din Britania [se referă la picții din nordul Scoției], dar sunt frumoși, adică plac datorită părului vopsit albastru). Potrivit concepției hippocratice, oamenii Nordului trebuie, datorită climatului aspru, să fie puternici, deci și cruzi. Gingașii agathyrsi herodoteici deveniseră deja la Juvenal (XV, 125) brutali (*immanes*), iar în traducerea latină a Periegesei lui Dionysius de către Priscianus (311), *fortes*.

Cele de mai sus reprezintă istoria imaginii agathyrsilor pe parcursul antichității. Stephan Borszak⁶⁷ discută pe larg și cu o bogată documentație soarta literară a agathyrsilor până în Evul Mediu; unele date au fost culese în mod asemănător celor scrise în rândurile de mai sus⁶⁸. În ceea ce privește tatuajul la agathyrsi și la geți, nu cred că se poate distinge ce anume ar putea fi un sâmbure de realitate din acest șir de relatări, rezultat al unei desfășurări succesiv amplificate, mai mult poetic, al unor atribute descrise inițial în sursa primară de care pomeneam mai sus.

*

Cum rămâne dar cu „invazia” scitică în spațiul carpato-dunărean? Din păcate, arheologii zilelor noastre au încă de multe ori tendința de a explica transformările pe plan cultural – mai ales pe planul culturii materiale, dar și pe cel al aspectului spiritual, de natură ideologică – prin pătrunderi și mișcări de populații, fără a căuta și o explicație antropologică a acestor fenomene culturale. Acestea din urmă sunt judecate, ca și în cazul de față, doar printr-o acordare preferențială izvorului literar, oricât de confuz ar fi el.

Din succinta discuție de mai sus, cred că rezultă destul de clar caracterul extrem de ambiguu al informației herodoteice referitor la chestiunile tratate aici. Cred că putem considera cât de cât sigure doar datele geografice care pot fi controlabile în teren. În rest, ar trebui să privim cu multe rezerve interpretările date

⁶⁶ Bodor 1964, 153-156.

⁶⁷ Borszak 1985, 169-176.

⁶⁸ Am citit articolul lui Borszak abia în 1995, așa încât unele asemănări între textul de față și cele scrise de respectivul autor sunt pure coincidențe, ca rezultat al prelucrării aceleiași informații literare antice.

de Herodot datelor etnografice sau istorice. Procedând astfel, nu vom afla nimic despre o invazie dinspre răsărit în spațiul nostru și nici despre o extindere spre vest a unei populații, care s-ar putea cuprinde în ceea ce Herodot înțelegea prin „sciți”.

Trecând în revistă părerile principalilor cercetători din secolul al XIX-lea și începutul celui următor, respectiv ale celor ce dispuneau *numai* de sursele scrise, vom constata o cu totul altă viziune asupra problemei scitice în Transilvania, privită prin prisma agathyrsilor. Astfel, B. G. Niebuhr îi considera pe agathyrsi ca predecesori ai dacilor⁶⁹; pentru W. Tomaschek⁷⁰ sau K. Müllenhoff⁷¹ aceștia erau traci sau rude ale tracilor; F. Lindner⁷² îi vedea ca fiind traci sub stăpânirea sciților; G. Kazarow⁷³ era de părere că ar fi fost traci amestecați cu sciți. Pe de altă parte, Grigore Tocilescu înclina pentru scitismul agathyrsilor, dar cu oarece ezitare: „un popor despre care istoria are puține de zis, iar etnografia și filologia nu pot să-și dea cuvintele lor”⁷⁴.

Este semnificativă creșterea credibilității în teoria migraționistă și, implicit, în „scitismul” agathyrsilor, așa cum spuneam la începutul articolului, odată cu înmulțirea descoperirilor arheologice spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Într-o primă fază, aceste descoperiri erau făcute în mod întâmplător. Ici și colo erau aduse la cunoștința muzeelor sau colecționarilor descoperiri provenind din inventare funerare, din care descoperitorii, în majoritate țărani, alegeau piesele de excepție, mai ales de metal – arme sau podoabe de dimensiuni mai mari –, aruncând de obicei obiecte ce păreau a fi neinteresante, precum ceramica. Așa s-a ajuns să se dea precădere unor piese cum ar fi spadele scurte sau pumnalele de tip *akinakes*, vârfurilor de săgeți, oglinzilor de bronz etc. Toate acestea, privite fiecare în parte, erau considerate ca fiind de factură răsăriteană și păreau a da credibilitate ideii unei pătrunderi în Transilvania a unui popor scitic, cel al agathyrsilor. Această teorie era considerată convingătoare și pe baza ei și-au consolidat modelul unui proces istoric cercetătorii vremii respective, printre care Rostovtzeff⁷⁵, Fettich⁷⁶, Sulimirski⁷⁷ și alții, inclusiv Pârvan. Semnificative mi se par observațiile arheologului clujan István Kovács, care, săpând în mod sistematic, în 1910, la Târgu Mureș (Marosvásárhely), o mică necropolă de inhumație, prima de acest tip pe care astăzi îl numim „de tip Ciumbrud”, scria: „Les objets trouvées... prouvent que les éléments du peuple qui s'en servaient pour leurs sépultures ne se sont pas beaucoup ressentis de l'influence scythique qui a apportée en Hongrie les objets caractéristiques, de type oriental, surtout les poignards, la masse de points de flèche, de grelots, de miroirs etc. Notre cimetière devait donc être localement isolé des

⁶⁹ Niebuhr 1828, *passim*.

⁷⁰ Tomaschek 1980, 99 urm.

⁷¹ Müllenhoff 1882, *passim*.

⁷² Lindner 1841, *passim*.

⁷³ Kazarow 1916, 16.

⁷⁴ Tocilescu 1880, 506.

⁷⁵ Rostovtzeff 1922, 107.

⁷⁶ anexă la Rostowzew 1931, *passim*.

⁷⁷ Sulimirski 1961, 793-799.

nouvelles influences orientales”⁷⁸. Totuși Márton Roska, publica, în 1937, după modelul lui Fettich, catalogul antichităților scitice din Ardeal⁷⁹.

Cu toate acestea, acest din urmă punct de vedere a dăinuit și dăinuie încă în zilele noastre. Așa își întitula Valentin Vasiliev, în 1980, monografia descoperirilor hallstattiene târzii din Transilvania: *Sciții agathyrși în România*. István Ferenczi, care și-a publicat în mod exemplar săpăturile din necropola de la Ciumbrud, jud. Alba, era de părere că înhumații respectivi aparțineau unui grup pur scitic, iar cele mai apropiate analogii credea a le găsi într-o necropolă din nordul Caucazului (la Isti-su). Pentru Ferenczi⁸⁰, agathyrșii herodoteici ar fi fost cei înmormântați în necropola tumulară de incinerare de la Ferigile, jud. Vâlcea. Dispute aprinse s-au iscat odată cu publicarea, în 1955, a unui articol scris de A. I. Meljukova, în care elementele considerate a fi de sorginte scitică erau văzute ca rezultate ale influenței culturii scitice asupra zonelor periferice acesteia⁸¹.

Se cuvine reamintit că toate aceste teorii pornesc de la concepția potrivit căreia descoperirile arheologice, care fuseseră inițial sărăcicioase, constituie în continuare un argument solid pentru interpretarea, doar într-o anumită direcție, a unor pasaje literare. Abia dacă s-a gândit cineva că un astfel de amestec al surselor ar putea duce la concluzii false, iar despre o analiză critică a izvorului arheologic a fost rareori vorba, deși descoperirile din acest domeniu, multe rezultate prin cercetări sistematice, s-au îmbogățit între timp sensibil.

Cum discutăm mai sus, unele caracteristici atribuite de Herodot agathyrșilor au fost comparate cu cele ale sciților. Dar este mult mai veridic să le considerăm ca făcând parte din imaginarul sciților herodoteici. Este inutil să căutăm o confirmare arheologică a acestor așa-zise caracteristici. Nici scheletele grupului cultural Ciumbrud⁸² și, în general, cele ale respectivei perioade, nu prezintă trăsături gracile (vezi totuși „amazoana” de la Cozia, jud. Iași, după datele antropometrice de sex feminin, dar fiind dotată cu arme în inventarul funerar; cazul nu e singular în lumea nordpontică⁸³) nici inventarul mormintelor nu este bogat în piese de aur (abia dacă s-au găsit câțiva cercei și un pendentiv din acest metal).

Mă surprinde însă că nimeni până acum, după știința mea, nu s-a întrebat dacă agathyrșii, socotiți ca fiind un ethnos anume, nu sunt tot o creație a imaginarului grec, preluat de Herodot în al său *skythikos logos*. Așa cum vorbim despre sciții herodoteici ar trebui să vorbim despre *agathyrșii herodoteici*, o denumire sub care nu se ascunde, poate, niciun popor real purtând acest nume.

⁷⁸ Kovács 1915, 310-317.

⁷⁹ Roska 1937, 167-303.

⁸⁰ Ferenczi 1971, 11-36.

⁸¹ Meljukova 1955, 240 urm.; Popescu 1958, 9-38.

⁸² Puținele măsurători antropometrice efectuate asupra scheletelor din mormintele de tip Ciumbrud dovedesc asemănări morfologice cu cele din epoca bronzului din Transilvania (ariile culturale Noua și Otomani); doar individul înmormântat la Brateiu, jud. Sibiu, prezintă trăsături ce se întâlnesc și la populațiile nord-pontice, vezi Nekrasov 1980, 433 urm.

⁸³ Nekrasov 1980, 435; Fialko 1991, 4-18; Guliaev 2003, 112-125.

*

Dacă, așadar, presupușii sciți din spațiul țării noastre au devenit o „problemă”, mai ales datorită înmulțirii descoperirilor arheologice și ponderii însemnate dată acestora în înțelegerea izvorului literar, atunci să examinăm, în mod succint, în continuare, posibilitățile de interpretare din stadiul actual a acestor descoperiri, în mod independent de textul herodoteic⁸⁴.

Grupul cultural caracteristic Hallstattului târziu (cca 650–450 a. Chr.) în Transilvania este constituit aproape exclusiv din descoperiri funerare pe care le-am denumit încă de mult prin termenul neutral „grupul cultural Ciurbrud”⁸⁵. Descoperirea unor grupuri culturale, constând din necropole tumulare de incinerare, în Subcarpații meridionali și de curbură – grupurile Ferigile și Bârsești – considerate de mulți (inclusiv de subsemnatul) a aparține populației locale tracice, a limitat cercetarea problemei scitice la situația din Transilvania, parțial și din Moldova, Dobrogea și Câmpia Brăilei. S-a considerat ca fiind determinant în argumentația interpretărilor istorice, între altele, ritul deosebit practicat de purtătorii acestor grupuri funerare: incinerarea pentru a desemna pe autohtoni, inhumarea, pentru cei nou veniți în Transilvania și chiar și în celelalte regiuni. De asemenea, un argument în favoarea unei restructurări culturale, ivite, fie pe la 600, fie pe la 650 a.Chr., l-a reprezentat aparentul contrast, în principal tot din domeniul practicilor funerare, cu fondul cultural anterior, cel al epocii „culturii” ceramicii de tip Basarabi. În consecință, explicația acestor „transformări” culturale a fost căutată pe plan istoric: o importantă migrație dinspre răsărit, atribuită sciților sau agathyrsilor, aceștia din urmă considerați tot un neam scitic. Toate acestea ar fi fost efectul unei reacții în lanț pricinuită de presupusa migrație a sciților în nordul Mării Negre și de mișcările de populații rezultate în urma acestui eveniment. A fost un punct de vedere împărțit în mod nuanțat de diferiți cercetători, mai de mult inclusiv de cel ce semnează aceste rânduri⁸⁶.

Deși am avut nu o dată rețineri față de modul de interpretare istorică a acestor fenomene pur arheologice, cred acum că nu am făcut, respectiv nu s-a făcut nici pe departe destul în analizarea critică a informației arheologice. Privit în ansamblu, principalul fenomen general vizibil care diferențiază tabloul cultural al Hallstattului mijlociu (epoca „culturii” Basarabi) de cel al perioadei aici în discuție, a Hallstattului târziu, este (re)apariția aproape în același timp, în *toată* România, a diverselor grupe de descoperiri funerare, un aspect ce este în frapant contrast cu lipsa aproape totală a acestora în etapa anterioară. Cu alte cuvinte, așa cum am sugerat cu diferite ocazii, perioadele timpurii și mijlocie ale primei epoci a fierului în spațiul carpato-dunărean se caracterizează tocmai prin aparenta lipsă a unor

⁸⁴ principala bibliografie la Vulpe 2010a, cap. III-V.

⁸⁵ Vulpe 1970, 152 urm; Vulpe 1990, 127. O prezentare analitică a datelor arheologice despre grupurile culturale ale Hallstattului târziu ar încărcă inutil textul de față; de aceea mă limitez la referințele din literatura citată aici.

⁸⁶ în special Vulpe 1970, 115-214.

urme vizibile din punct de vedere arheologic a monumentelor funerare⁸⁷. Se pot presupune practici funerare speciale ce nu lasă urme în teren, cum ar fi risipirea resturilor cremate pe ape sau pe pământ sau expunerea cadavrelor etc., care, însă, nu pot fi detectate și dovedite cu mijloacele actuale. Fenomenul este însă în sine deosebit de important, deoarece reflectă un anume comportament față de cei morți, determinat de o ideologie religioasă pe care suntem obligați s-o presupunem fără a fi în măsură s-o și explicăm. Același fenomen, al lipsei de descoperiri funerare, s-a constatat și în a doua epocă a fierului, în special în perioada considerată de „maximă dezvoltare” a civilizației geto-dacice⁸⁸. Fără a încerca aici să dezbăt mai pe larg această chestiune, mă mulțumesc cu constatarea că principala explicație în ceea ce privește așa-zisa restructurare culturală petrecută la începutul Hallstattului târziu în România este de ordin ideologic, vizibilă în practicile funerare, urmare a unor transformări pe plan religios și care, la rândul lor, reflectă transformări de ordinul expresiei *post mortem* a rangului social.

Pe de altă parte, dacă vom urmări modul de viață, economia, habitatul pe toată durata primei epoci a fierului în spațiul carpato-dunărean, vom observa că transformările pe aceste planuri s-au desfășurat mult mai lin. În primul rând frapază în perioada târzie a Hallstattului puținătatea, ca să nu spun lipsa, descoperirilor de tip așezare stabilă, nu doar în Transilvania, ci în *toată* țara. Fenomenul este, și din acest punct de vedere, în contrast, nu atât cu perioada anterioară, cât mai ales cu numărul consistent al descoperirilor funerare din perioada pe care o discutăm. Documentația arheologică din stadiul actual al cercetării este desigur insuficientă pentru niște concluzii mai consistente, dar atât cât deținem ne prezintă un mod de viață predominant pastoral, în care fenomenul transhumanței trebuie să fi fost caracteristic acestor regiuni, asociat cu o stabilitate relativă a habitatului⁸⁹.

Interpretarea arheologică a modului de viață din perioada aici discutată ar trebui să se bazeze în primul rând pe cercetările climatologice, la rândul lor întemeiate pe date palinologice, pedologice, arheozoologice și arheobotanice. Din păcate, în stadiul actual al cercetării, informația este extrem de lacunară pentru spațiul carpato-dunărean. Încercarea de a suplini aceste lipsuri prin referințe la situații din Europa centrală sau din aria nord-pontică, zone în care s-au făcut cercetări mai extinse, comportă riscuri deocamdată greu de evaluat⁹⁰. Bazându-ne totuși pe astfel de referințe, se constată o regresivitate a nivelului Mării Negre de la +5 m în epoca bronzului, la -4 m față de nivelul actual, pe parcursul epocii fierului,

⁸⁷ Vulpe 2010a, 368, 442. Am discutat această problemă în cadrul unei comunicări ținute la Baia Mare la simpozionul internațional *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit*, 1998 (rămasă inedită), oferind grafice statistice, care să illustreze această situație oarecum ciudată; recent am luat discuția în Vulpe 2008, 269 urm.

⁸⁸ Cf. Babeș 1988, 3-32. Pe lângă literatura de mai sus, vezi de asemenea, Lazăr 2006, 5-12, cu referire specială la zona Olteniei.

⁸⁹ Cf. Hänsel 2000, 31-42.

⁹⁰ Cf. László 2010, 298; în general, Tomescu 2000, 235-270.

fapt ce a dus și la o scădere a oglindei apelor interioare și a prilejuit instalarea unui climat din ce în ce mai uscat. În același timp, în apusul continentului clima devenise mai umedă și mai rece (în jur de ± 1000 a. Chr. se produce, în toată zona paleartică, o trecere de la subboreal la umedul și recele subatlantic; așa numita „little Ice Age“ înspre 850 a. Chr.). În asemenea condiții climatice ar fi de înțeles creșterea ponderii pastoralismului în producerea mijloacelor de subzistență, ceea ce pare a se reflecta și în preferința pentru creșterea ovi-caprinelor și bovinelor⁹¹, fenomen cu implicații directe și asupra formei de habitat. Aceste transformări climatice au avut oscilații pe lungă durată a parcursului lor. Se pare că etapa în care clima a atins maximul de uscăciune și răcire a fost tocmai cea a secolelor VIII–V, cea pe care o discutăm aici⁹².

Oricât de sărăcicioase și de inegal repartizate în spațiu ar fi aceste date, ele constituie un argument pentru a ne imagina evoluția modului de viață pe parcursul epocii hallstattiene, implicit a tipului de habitat. Așa se explică o diminuare până aproape de dispariție a așezărilor mai mari, cu mai multe niveluri de locuire, în paralel cu dispersarea habitatului sub formă de grupuri mici de gospodării familiale, situate la distanțe apreciabile una de alta, alături de situri întărite, slab locuite, ce au fost interpretate ca cetăți de refugiu sau centre în care rolul principal al fortificației îl constituie exhibarea prestigiului social al comunităților respective. Mă refer și la cele peste 350 de situri din perioada Basarabi (Hallstattul mijlociu), dintre care aproape 300 s-au identificat numai pe teritoriul țării noastre, cele mai multe în Câmpia Română. Sunt de fapt situri din care s-au prelevat doar fragmente ceramice cu decor Basarabi, fără a se putea aprecia întinderea în teren a respectivelor așezări; ele nu reflectă neapărat o creștere demografică în zonele respective, ci doar dispersarea locuirii sub formă de situri de mici dimensiuni.

În general, arheologia pe care o numim „tradițională” s-a mărginit în primul rând la constatarea descoperirilor și la interpretarea lor empirică pe baza „bunului simț”. În cazul de față trebuie să înțelegem și utilizarea necritică și preferențială a izvorului istoric potrivit bunului simț arheologic. Pe scurt: se consideră a fi din ce în ce mai sigur ceea ce inițial era văzut doar ca fiind plauzibil. Este o metodă inductivă, respectiv, a porni de la obiectul descoperit pentru a ajunge la concluzii generale arheologice și istorice⁹³.

În cadrul tendințelor apărute odată cu curentul „noii arheologii”, s-a dezvoltat metoda deductivă, care presupune formularea de ipoteze (denumite modele sau scenarii) diferite, multe concepute în sens cultural-antropologic, în care

⁹¹ Date mai consistente se cunosc pentru zonele din sud-vestul României: El Susi 1996, *passim*, special 161 urm.

⁹² Tomescu 1998-2000, 266 urm. Analiza dendrocronologică efectuată pe probe de lemn din cel mai vechi mormânt grecesc de la Orgame (Argamum), pe lângă date cronologice, a oferit și informații despre clima extrem de uscată din Dobrogea, la o dată când în Europa vest-centrală se constată o perioadă foarte umedă și rece (informație verbală de la Margarita Primas).

⁹³ Din bogata literatură, cu teme mai mult teoretice, citez: Binford 1968, 5-32; în același volum: Spaulding 1968, 33-40; vezi de asemenea Hempel 1965, *passim*; Bernbeck 1997, 49 urm.

faptele pot fi interpretate și diacronic, și care urmează a fi confirmate sau infirmate de datele din teren. Pe scurt, se pleacă de la abstract la concret.

Actualmente există partizani ai acestui mod de a aborda investigația arheologică – așa-numita arheologie procesuală –, dar și oponenti, atât din tabăra tradiționalistă cât și dintre cei ce-și denumesc metodele „post-procesualiste”. Nu este în intenția mea de a dezvolta aici această importantă temă a noilor orientări în arheologia modernă, din ce în ce mai des abordată de generația tânără și în țara noastră⁹⁴. Dacă însă vom examina problema „scitică” prin prisma unei analize procesualiste a datelor arheologice ce caracterizează Hallstattul în România, vom obține un alt mod de a vedea lucrurile, fapt ce este în măsură să reducă mult valabilitatea concepțiilor formulate până acum despre interpretarea istorică a acestei perioade⁹⁵.

Ceea ce am schițat mai sus despre interpretarea contrastului imaginii arheologice din perioada Basarabi și cea a perioadei următoare, a Hallstattului târziu, este un început de abordare procesualistă: scenariului unei migrații/„invazii” scitice i se opun scenarii mai concret argumentate pe plan arheologic și al antropologiei culturale.

Acestea atrag în primul rând atenția asupra transformărilor lente ale mediului înconjurător, petrecute treptat, începând de la mijlocul epocii bronzului, cu repercusiuni esențiale asupra structurilor economice, sociale și, nu la urmă, ale culturii spirituale. În această categorie se situează și scenariul transformărilor pe plan ideologic/religios, cu implicații asupra practicilor funerare. Urmând șirul acestor gânduri, s-ar putea totodată explica mai convingător și fenomenul aparentei „goliri” de locuire a Câmpiei Române în prima jumătate a secolului al VII-lea a. Chr., spre sfârșitul perioadei Basarabi, și apariția, pe la jumătatea acestui veac, a necropolelor de tip Ferigile și Bârsești în zonele subcarpatice, fenomen ce a fost interpretat ca o mutare a populației spre zonele de sub munte. Vechii interpretări de ordin istoric – a retragerii în zone mai ferite în fața unor presupuși invadatori⁹⁶ – i se opune mai plauzibila explicație de ordinul transformărilor petrecute în mediul ambiant, fapt ce presupune implicit căutarea unor locuri cu condiții mai bune de obținere a mijloacelor de subzistență.

Pentru a nu zăbovi însă în această discuție, vreau să atrag atenția, sub forma unei prime concluzii a acestui mod de abordare, că a continua cu afirmații formulate pe baza relatărilor ambigue și confuze ale izvorului literar, cu scopul de a le conferi un sens credibil cu ajutorul materialului arheologic, înseamnă a face din problema „scitică”, cu privire specială asupra spațiului carpato-dunărean, un mit, respectiv o distorsionare de imagine a unor realități, care, procedând astfel, se lasă din ce în ce mai greu abordate în mod corect.

⁹⁴ Cf. Palincaș 2006, 159-186; Palincaș 2010, 53-58.

⁹⁵ Un exemplu relativ recent de interpretare istoricizantă a așa-ziselor „migrații” cimero-scite la Chochorowski 1998, 473-492, în special fig. 7.

⁹⁶ Propusă chiar de mine pe vremuri: Vulpe 1970, 115-214.

În acest cadru se cuvine atinsă și importanța acordată formelor și decorului ceramic, elemente ce constituie, în stadiul actual, principalul sprijin în judecarea fenomenelor arheologice. Am arătat în altă parte cât de mult poate fi deformată concepția despre noțiunea de „cultură” Basarabi, pe baza doar a *acestei* categorii de descoperiri⁹⁷. Noile trenduri din arheologie acordă atenție mai ales semnificației ceramicii și decorului, inclusiv a prezenței sau a lipsei decorului. Ceramica este văzută ca „purtătoare de semnificație culturală”, prin care se reflectă procese de comportament ale grupurilor sociale, ale relațiilor între diferite grupuri, ale ideologiei acestora, fapte ce joacă chiar un rol mai mare decât funcția strict utilitară, presupusă de așa-zisul „bun simț”. În cazul de față, faptul că ceramica din inventarele mormintelor de tip Ciumbrud prezintă un decor mult mai simplu decât cea din necropola contemporană de la Ferigile are, desigur, cu totul altă semnificație decât cea etnică; vezi chiar în cadrul necropolelor din grupul Ferigile și Bârsești, mari diferențe din punctul de vedere al varietății decorului. Ceea ce este o caracteristică a motivisticii ornamentației unor vase de la Ferigile este mai degrabă o manifestare locală ce nu poate fi generalizată nici măcar în toată zona Subcarpaților meridionali. Explicațiile pot fi multiple (inclusiv o particularitate a simțului estetic din cadrul acestui grup uman ce trăia pe Bistrița vâlceană), dar niciuna nu are vreo legătură cu specificul etnic al acestui grup cultural.

Din cele scrise mai sus rezultă că în stadiul actual al descoperirilor arheologice se pot propune mai multe scenarii pentru a găsi o motivație transformărilor culturale din perioada Hallstattului târziu în ținuturile noastre, dintre care cel al pătrunderii de populații dinspre răsărit nu este nici singurul, nici cel mai probabil și, în orice caz, cel mai greu dacă nu chiar imposibil de demonstrat. Impulsuri culturale răsăritene s-au constatat aproape permanent în decursul celor patru milenii ce preced era noastră. Variabilitatea intensității acestor influențe în toată această largă perioadă este supusă judecării subiective de către arheologi a materialelor descoperite, dependente de o multitudine de condiții obiective, dintre care aș evoca, în primul rând, lacune ale cunoștințelor, datorate stadiului inegal al cercetării în diferite zone ale imensului spațiu eurasiatic.

Judecând în general istoria Europei de sud-est în răstimpul secolelor VII–V a. Chr., singurele evenimente istorice importante care ar fi putut influența transformările culturale ale acestor regiuni, inclusiv ale ariei nord-pontice, sunt restructurările politice petrecute în Orientul Apropiat, respectiv apogeul și decăderea regatelor asirian și neo-babilonian, urmată de înglobarea lor în structura supraputerii persane, care, la sfârșitul secolului al VI-lea, își întinsese fruntariile până la Dunărea de Jos⁹⁸. Așa-zisa „problemă scitică” ar trebui, de-acum înainte, considerată doar ca fapt marginal acestor fenomene istorico-politice predominante, iar influențele culturale, manifeste mai mult în tipurile de armament, în modul de

⁹⁷ Vulpe 2010a, 325 urm.

⁹⁸ Mai recent vezi Brosius 2010, 31 urm.

luptă (așa-numiții călăreți arcași ἰπποτοξόται) și în podoabe sau obiecte de lux, și care s-au propagat, fie prin filieră nord-pontică, fie prin intermediul lumii sud-tracice (regatul odrys), ar trebui considerate urmări ale prefacerilor istorice din Orientul Apropiat.

*

Revenind la *problema scitică* în țara noastră, tema acestor rânduri, vedem că ea s-a constituit ca atare din combinarea a două direcții de cercetare: izvorul literar (în principal Herodot) și descoperirile arheologice ale perioadei Hallstattului târziu. Analiza critică a informației rezultate de pe urma acestor două căi, făcută cu metodele specifice fiecăreia – cea critică filologico-istorică și cea a arheologiei moderne – pune și mai bine în evidență șubrezenia argumentelor formulate în sprijinul diferitelor ipoteze și îndeamnă la o prudență deosebită în tragerea concluziilor din interpretări obținute prin încrucișarea celor două căi de investigație.

Alături de faptul deja amintit că nicăieri în textul lui Herodot nu se pomenește de o migrație scitică în spațiul carpato-dunărean (și la vest de lumea nord-pontică în general), se adaugă imaginea confuză pe care părintele istoriei o avea despre situația geo-etnografică din aria respectivă și despre limitele apusene a ceea ce el denumea Σκυθίη. Dacă Sciția herodoteică se întindea și la vest de Prut (vezi IV, 48), ea nu trebuia să fi fost locuită neapărat de populații de sorginte răsăriteană, ci de „sciții herodoteici”, în sensul generic și confuz al acestui etnonim, în termeni reali, de *ethne* diferite în sensul dedus din *logos*-ul scitic. Tradus în termenii de astăzi, aceste populații sunt de presupus să fi fost precumpănitor nord-tracice, dar și acest fapt, care rezultă mai mult din considerente logice, este doar plauzibil, nu și o certitudine.

Din imaginea geografică, plină de date confuze, nu putem nici măcar avea certitudinea amplasării agathyrsilor în Ardeal, deși pasajul, citat mai sus, că „de la agathyrsi curge *Maris*-ul” ar trebui să ne oblige la această identificare. Dacă însă relația cu Mureșul este tot atât de nesigură pe cât de nesigure sunt celelalte date despre geografia ținuturilor dunărene, atunci n-avem practic nici un alt criteriu serios pentru a-i căuta oareunde pe agathyrsii herodoteici.

Așadar, pentru Herodot nu era clar unde se sfârșește acea Sciție, concepută de greci ca un teritoriu vast, fără sfârșit, mai mult necunoscut, în care locuiau tot felul de neamuri, mai ales păstori nomazi, dar nu numai, desemnate generic „sciți”. Acea Sciție tetragonala (IV, 101), o imagine imposibil de pus în acord cu realitatea, în pofida numeroaselor încercări de a-i da un sens⁹⁹, a fost construită de Herodot pe

⁹⁹ Vezi și câteva încercări de amplasare geografică a *tetragonului* scitic: Minns 1913, 27, harta 4. Deși ar părea să corespundă, în linii mari, dimensiunilor Ucrainei actuale, în realitate este doar o abstractizare a unei imagini preluate de Herodot de la sursele sale. N-ar trebui totuși trecută cu vederea capacitatea lui Herodot de a reprezenta schematic anumite arii geografice și a le compara (a se vedea descrierea Egiptului ca un fel de bazin, „golf” al Nilului [II, 10, 11] sau comparația formei Tauridei și a Atticii [IV, 99] etc.; cf. și Vulpe 1986, 40; mai recent asupra acestei probleme Dan 2011, 25-56.

baza hărților întocmite în periplusurile ioniene, poate chiar a „înconjurului lumii” a lui Hekataios din Milet, care a comentat, în respectiva lucrare, harta lui Anaksimandros, concetățeanul său, și în care se pune accentul pe ideea de simetrie și, de aici, de geometrizare a conturilor ținuturilor descrise.

Rezumând cele de mai sus, putem afirma că nu este cu puțință a stabili, pe baza sursei literare, ceva care să ateste sau măcar să sugereze mișcări de populații, a unor ethnii de sorginte răsăriteană în ținuturile care, potrivit imaginii herodoteice, s-ar încadra în teritoriul actual al României. Pe baza analizei critice a textului lui Herodot, nu ne putem sprijini pe niciun element sigur care să permită o atribuire etnică anume — tracică sau netracică — populației ce locuia aceste ținuturi (cu excepția, firește, a geților sud-dunăreni; dar și în acest caz, aparent mai sigur, nu sunt posibile localizări mai precise în cadrul ținuturilor dintre Balcanii estici și Dunăre).

Întreaga „problemă” scitică are și astăzi, în continuare, drept cauză, doar interpretarea istoricizantă a descoperirilor arheologice prin prisma relatărilor literare mai sus analizate. Este cât se poate de clar că a continua în această direcție, cu astfel de metode, nu se va obține decât o imagine falsă a unei situații ce riscă să devină — a și devenit în mare măsură — un mit al istoriei secolelor VII-V a. Chr. din sud-estul Europei. Este o dominantă istorică amăgitoare, greu de evitat, mai ales de către arheologii neinițiați în disciplina criticii de text a începuturilor istoriografiei grecești.

Eliminând, ca nedemonstrabilă, o migrație răsăriteană în spațiul carpato-dunărean, în epoca numită „scitică”, s-ar părea că încurajez susținerea concepției, iubite de unii istorici români, despre permanența și continuitatea fondului demografic și cultural autohton, presupus a fi cel „geto-dacic”. În mod hotărât afirm că nu este cazul. Dacă metodele actuale de interpretare a descoperirilor arheologice tind să explice mai lesne continuitatea de locuire a unei anume zone, decât întreruperile și transformările observate în evoluția culturală, presupuse a se datora mișcărilor de populații, aceasta nu înseamnă a respinge *a priori* astfel de evenimente ce s-au produs desigur și în cele patru milenii înaintea erei noastre. Dar teoria modelelor istorice, transpusă în preistorie, se expune riscului de a crea mituri. Pe cât de nocivă poate fi obsesia ideii de continuitate, pe atât de nociv poate fi și inversul ei: că orice transformare culturală, petrecută în epoci preistorice în ținuturile intracarpatică, trebuie să urmeze neapărat modelelor istorice cunoscute și atestate prin izvoare literare de la sfârșitul antichității și din Evul Mediu.

*

În loc de concluzii: posibile scenarii istorice.

Obiectul lucrării de față a fost de a pune în evidență mai ales șubrezenia informației, atât a celei literare, cât mai ales a interpretării istoricizante a descoperirilor arheologice. Dar, oricât de nesigur și, de multe ori, expus la interpretări diferite, în documentul literar se oglindesc și fapte reale. Cele discutate în lucrarea de față despre sciți și agathyrsi, dacă nu pot fi soluționate cu ajutorul cercetărilor arheologice, nu împiedică totuși formularea unor scenarii istorice,

teoretic plauzibile. După părerea mea sunt trei astfel de situații pe care le voi discuta în continuare.

Scenariul agathyrsii și campania scitică a lui Dareios

Campania perșilor regelui Dareios I împotriva sciților reprezintă cel mai vechi eveniment istoric petrecut în părțile noastre, consemnat în sursele literare, data cea mai probabilă fiind 514/513 a. Chr. Prima întrebare pe care ar trebui să ne-o punem: care *sciți*? Sunt de înțeles „sciții” în dimensiunile pe care îl conferă sensul generic dat acestui etnonim? sau, cum ar fi logic, o entitate politică, o șeferie, anume? Atât sursele grecești cât și cele orientale sunt ambigue. Dacă este neîndoioasă expediția Marelui Rege la nord de Dunăre – și mă alătur celor care nu pun la îndoială acest eveniment – atunci obiectivul ei va fi fost, ceea ce am denumit mai sus, „sciții din hinterlandul Olbiei” sau „sciții de pe Nipru”.

Prezentarea acestui eveniment la Herodot este împănată cu digresiuni și povești cu caracter anecdotic, într-un cadru ce frizează neverosimilul și care ar trebui – a și fost în general – preluată de istoricii moderni ca atare. Este aproape imposibil să discernem, din amalgamul de exagerări, anecdote și nepotriviri geografice, ce anume a fost totuși adevărat¹⁰⁰. Este evident că, în textele în care se mai fac referințe la campaniile lui Dareios (Ktesias și documentele epigrafice ahemenide, în special inscripția de la Behistun), se face confuzia între cel puțin două campanii ale respectivului rege, din care doar una, cea povestită și de Herodot, s-a desfășurat la Dunăre și ale cărei dimensiuni și urmări nu pot fi corect apreciate. Totodată trebuie avut în vedere că scenariile campaniei lui Dareios peste Dunăre provin numai din surse grecești, pentru care termenul „sciți” poate fi înțeles, cum spuneam, în sens generic. Totodată, finalul expediției, prezentat sub formă catastrofică – mai ponderat de către Herodot și mai exagerat de către Ktesias – este și produsul unui concept etic fundamental grecesc, după care transgresarea limitelor ce îngăduesc puterea provoacă gelozia și reacția divinității. În cazul de față, pentru Dareios, *hybris*-ul a fost trecerea Dunării¹⁰¹.

Semnatarul acestor rânduri se alătură celor ce reduc la minim relatările din surse și consideră că expediția lui Dareios a avut realmente loc și și-a atins măcar în parte țelul¹⁰². Totul îmi apare ca având drept scop o acțiune de forță, menită să intimideze pe una dintre structurile politice care se cuprindea în conceptul generic „sciți”, foarte probabil ceea ce numeam mai sus „sciții de pe Nipru”. Comparația făcută de unii

¹⁰⁰ Din bogata literatură asupra acestui subiect citez selectiv: Alexandrescu 1956, 319-342; Gardiner Garden 1987, 326-350; Geoges 1987, 97-147. O recentă trecere în revistă a aspectelor critice ale acestui eveniment, la Tuplin 2010, 281-312.

¹⁰¹ Vezi și cuvântarea lui Artabanos în vestita dispută imaginată de Herodot (VII, 8 urm), ca având loc, înainte de marea campanie medică, între Xerxes, Mardonios și Artabanos (“zeului îi place să îngădească tot ceea ce se înalță [peste fire]”); cf. de asemenea Lateiner 1989, 129.

¹⁰² După opinia mea, stratul de distrugere, atestat la zidul de incintă din secolul al VI-lea a. Chr. al cetății Istros, pus în legătură cu campania lui Dareios (cf. Dimitriu 1964, 133-144), nu poate fi o dovadă certă în sprijinul acestei ipoteze, ca de altfel nici interpretarea majorității datelor arheologice de acest gen. Prezența unor piese de harnașament ahemenide într-un tumul la Histria (Alexandrescu 2008, 119-143) nu presupune neapărat, cred eu, și prezența unor unități militare persane în acel loc.

istorici cu trecerea forțată a Dunării de către Alexandru în 335 a. Chr. (Arrian, *Anabasis* I, 4), cu scopul de a intimida pe geți, mi se pare a oferi o explicație plauzibilă. Și în cazul de față, am putea afirma că acțiunea a avut efect, iar respectivii sciți nu i-au mai deranjat pe perși în campaniile împotriva Greciei. Despre o expansiune scitică la sud de Dunăre nu se poate vorbi înainte de secolul al IV-lea a. Chr.¹⁰³

Așa cum rezultă din surse mai târzii (Plutarh, *Alexandru*, 36, citând pe Deinon, autor din sec. IV a. Chr., al unei voluminoase istorii a Imperiului persan, despre care nu ne-a rămas mai nimic: FgrHist, 690, F 23b), perșii considerau Dunărea frontieră a imperiului. Tracia, incluzând și pe geții care, potrivit lui Herodot (IV, 93), au avut „lipsa de înțelepciune” (ἀγνομοσύνη) de a înfrunta *armada* lui Dareios, a devenit posesiune persană (satrapie ?) sub numele de *Skudra*; așa figurează în câteva inscripții din vremea acestui rege. Megabazos și apoi Otanes au fost primii conducători (satrapi?) ai acestor ținuturi, extinse spre vest până la granița cu macedonenii (Hdt. V, 14 urm)¹⁰⁴.

Herodot, istorisind campania lui Dareios în Sciția, ne înfățișează pe agathyrsi nu doar ca neam distinct de cel al sciților, ci având chiar o atitudine ostilă față de aceștia (IV, 118-120. 125)¹⁰⁵. Astfel, atunci când sciții, prefăcându-se urmăriti de perși, ajung în țările învecinate Sciției, agathyrsii sunt singurii care le opun rezistență, în opoziție cu atitudinea lașă a melanchlainilor, androphagilor și neurilor care o iau la fugă. Într-o lucrare mai veche¹⁰⁶ am evocat aceste fapte, punându-le în comparație cu descrierea rezistenței geților față de perși, în opoziție cu supunerea fără luptă a tracilor skyrmiazi și nipsaei, sugerând astfel o posibilă relație simetrică a atitudinii geților și agathyrsilor. Lăsând de o parte caracterul festivist, patriotard, al volumelor în care a apărut respectiva lucrare citată mai sus – fusese redactată cu prilejul sărbătoririi a „2500 de ani de la primele lupte ale poporului geto-dac (*sic!*) pentru libertate și independență” – , simetria de descriere a celor două confruntări în textul lui Herodot îmi pare și astăzi ca nefiind întâmplătoare. Se datorează probabil stilului narativ al autorului, fără însă să implice neapărat vreo relație reală, de rudenie etnică de exemplu, cum sugeram pe atunci, între cele două neamuri: geții și agathyrsii.

¹⁰³ Nu discut aici atacul unor sciți, denumiți la Herodot (VI, 40) „sciți nomazi”, în Chersonesul tracic și confruntarea lor cu Miltiades (cf. și Alexandrescu 1956, 331 urm). Dacă respectivul eveniment a avut realmente loc, ceea ce nu este sigur (vezi comentarii la Tuplin 2010, 283), trebuie să se fi petrecut cu vreo 20 de ani după campania dunăreană a lui Dareios și nu poate fi deci în nici un caz interpretat ca o revanșă a sciților cum lasă să se înțeleagă Herodot. Posibilitatea unui raid de tip *balc* (vezi mai jos) nu poate fi exclusă în acest caz.

¹⁰⁴ Este și părerea lui Hammond 1980, 53-61; pe de altă parte, Balcer 1988, 1-21, nu crede că ar fi vorba de o satrapie efectivă, iar zona din Tracia, ocupată de perși, a fost în fapt administrată de satrapul din Sardes (Lydia), *Skudra* desemnând în inscripții doar un grup etnic, cel al tracilor. Revizuirea principalelor ipoteze despre semnificația termenului *Skudra*, la Rehm 2010, 137-160.

¹⁰⁵ Mi se pare mai degrabă fantezistă ipoteza potrivit căreia în așa-zisa „rezistență” a agathyrsilor s-ar putea întrevădea intenția regelui pers de a se înstăpâni peste zăcămintele aurifere din munții Apuseni, cf. Bury 1897, 277-282 și, recent, Gardiner-Garden 1987, 344.

¹⁰⁶ Vulpe 1986b, 825-834; Vulpe 1986c, 333-342.

Scenariul Ariapeithes/Spargapeithes și urmările lui.

Singurele informații de ordin istoric despre evenimente petrecute în ținuturile de la Dunărea de Jos, evocate de Herodot, și cărora le putem da încredere, se limitează la relațiile dintre sciții din hinterlandul Olbiei și tracii odrysi, relatări în care apar și agathyrsii. Mă refer la episodul Oktamasades/Skyles (Hdt. IV, 78-80) și la comentariile mai extinse ce pot fi deduse din analiza critică a întregului pasaj, în care sunt implicate și alte surse literare ale epocii.

În realitate, nu știm cât de întinsă și cât de durabilă a fost dominația persană în Tracia. Cu siguranță ea n-a cuprins întregul ținut locuit de comunități tracice și nu se va fi extins mult spre interiorul țării. Este de presupus ca perșii să-și fi consolidat stăpânirea mai ales în părțile sudice, pe unde a trecut, în 480, armata lui Xerxes. Este, de asemenea, plauzibil ca dominația persană să se fi extins și asupra neamului tracic al odrysilor, deci și în bazinul Mariței. Dar, după înfrângerea în al doilea război medic (479), perșii au fost nevoiți să abandoneze Tracia în deceniul următor, iar în locul efemerei posesiuni Skudra se constituie, cândva între 480 și 470 a. Chr., regatul tracic al odrysilor, al cărui fondator a fost Teres I¹⁰⁷.

Este de crezut că o formație politică scitică, profitând de slăbiciunea perșilor, să-și fi disputat teritoriile de la Dunărea de Jos, ceea ce ar explica o primă situație conflictuală cu noua putere odryșă. Din frânturile de informație ce răzbat din textul lui Herodot (IV, 78-80), aflăm de căsătoria regelui (șefului) scit Ariapeithes cu fiica lui Teres, din care a provenit Oktamasades, pretendent ulterior la conducerea șeferiei. Astfel de înrudiri sunt de fapt acțiuni diplomatice, fie ca urmare a detensionării unor situații încordate, fie încercări de a evita sau rezolva asemenea situații, prin crearea de alianțe. În cazul de față nu putem ști dacă încuscrirea celor doi regi este sau nu și urmarea unei confruntări militare, dar o astfel de posibilitate ar putea fi dedusă din examinarea anacronismului istoric înfățișat în scenariul tragediei *Rhesus*, atribuită lui Euripide.

Astfel, în versurile tragediei (*Rhesus*, v. 422-435), a cărei autenticitate euripideană este disputată între cercetători¹⁰⁸, regele trac Rhesos (după Δολώνεια, Iliada, X), persoană în care l-am putea întrezări pe Teres, se scuză lui Hector, că a întârziat să vină la timp în ajutorul troienilor (în cazul de față al *perșilor*), fiind reținut de o sângeroasă confruntare cu sciții, care-i invadaseră țara și din care a ieșit biruitor.

Dacă într-adevăr drama a fost scrisă de Euripide la tinerețe, cum afirmă unele izvoare, de presupus în jur de 455-450 a. Chr., atunci anacronismul respectiv ar corespunde perioadei lui Teres și Ariapeithes. Aceasta, cu atât mai mult cu cât nicio altă sursă nu ne spune cum a reușit Teres să facă, potrivit lui Tucidide (II, 29, 2), „din țara odrysilor un regat puternic care să cuprindă toată Tracia”. Am putea

¹⁰⁷ Archibald 1998, *passim*; cf. și Vulpe 2000, 76-82.

¹⁰⁸ Din literatură selectez: *pro* Euripide, Ritchie 1964, *passim*; *contra*: Ebener 1966, *passim*; Iliescu 1976, 367-376, cu literatură, preluând argumentele lui Ebener, ambii gândindu-se la un scenariu din sec. IV a. Chr. (Iliescu vedea în persoana lui Rhesos pe Cotys I, ajuns, în 387 a. Chr. rege al odrysilor), scris de un dramaturg necunoscut din acea vreme.

distinge aici o aluzie la reproșul lui Hector (*alias* satrapul pers sau chiar regele), care îi amintește lui Rhesos că l-a făcut să devină un mare rege al tracilor, dintr-unul ce înainte nu fusese decât un mic dinast (*Rhesus*, v. 401-412). Așa cum am sugerat într-o altă lucrare¹⁰⁹, există indicii despre relațiile prietenoase pe care odrysii au continuat să le întrețină cu perșii și după plecarea acestora din Europa¹¹⁰. Astfel, sunt de părere că scenariul dramei (vezi și v. 449-454) se potrivește mai bine cu situația creată în urma abandonării de către perși a ultimelor fortărețe din Tracia (Doriskos pare a fi fost ultimul punct de rezistență persan cucerit de atenieni în 465 a.Chr.), decât cu alte scenarii, cum ar fi conflictul dintre Oktamasades cu Sitalkes, sau evenimente care s-ar fi petrecut în sec. IV a. Chr., cum au propus contestatarii acestei opere a lui Euripide¹¹¹.

Mai târziu, când Ariapeithes a fost răpus prin viclenie (δόλος, posibil o ambuscadă) de către regele (șeful) agathyrs Spargapeithes, aceiași sciți, conduși acum de fiul său, Oktamasades, se confruntă din nou cu odrysii care, de astă dată, erau conduși de Sitalkes, fiul lui Teres. Confruntarea are loc pe Dunăre și se sfârșește cu un schimb de rivali la tronurile respective (Hdt. IV, 78). Reiese deci în mod limpede că și odrysii, care pot fi considerați moștenitorii țării *Skudra*, considerau Dunărea ca fiind frontiera nordică a stăpânirii lor. Acest din urmă conflict traco-scit trebuie să se fi petrecut cândva între 450 și anterior anului 430, mai probabil în decursul deceniului 440 a. Chr.

Trecând în revistă aceste relatări disparate și încercând a le conferi o explicație istorică, rezultă că la Dunărea de Jos își disputau interesele trei forțe: o putere scitică, odrysii și agathyrsii lui Spargapeithes. Tucicide, atunci când descrie Regatul odris al lui Sitalkes (II, 95-98), ne înfățișează un tablou ce corespunde imaginii de mai sus. Geții apar ca supuși ai odrysilor, dar se caracterizează, ca și celelalte popoare din zonele ce se învecinează cu sciții, ca având arme ca ale sciților și fiind toți "arcași călări" (ἵπποτοξόται). Ei au participat la cavaleria lui Sitalkes, când acesta, în 429 a. Chr., a pornit în ajutorul atenienilor, în timpul

¹⁰⁹ Vulpe 2000, 79 urm.

¹¹⁰ Thuk. II, 67: relația dintre satrapul Pharnakes și odrysi; cf. Rehm 2010, 143.

¹¹¹ Unii s-au gândit la conflictul din vremea lui Sitalkes (mai jos), dar, atunci, drama ar fi trebuit să corespundă stilistic unui Euripide matur, ceea ce nu este deloc cazul (v. la Iliescu 1976, 367-376, care enumeră ipotezele propuse de diverși exegeți. Teoretic, toate sunt plauzibile, dar, personal, aș inclina mai mult pentru cea amintită aici, despre care am discutat mai pe larg în altă parte, cf. Vulpe 2000, 113-134, cu literatura aferentă). Desigur, în problema identificării autorului tragediei un cuvânt hotărâtor l-au reprezentat argumentele de ordin stilistic și al compoziției dramatice aduse de unii filologi moderni. Dar, chiar și din antichitate s-au exprimat dubii: într-o *hypothesis*, scrisă de un anonim în epocă alexandrină, se compară stilul din *Rhesus* cu cel al lui Sofocle, dar se precizează că *didaskaliile* (în fond, un fel de procese verbale) confirmă pe Euripide ca autor al respectivei drame, mai ales că se știa că acesta scrisese un *Rhesus*. Ținând seama de faptul că cei ce au făcut asemenea afirmații aveau o viziune mult mai completă, atât asupra operei lui Sofocle, despre care știm că a scris peste 120 de piese de teatru și din care ne-au parvenit doar șapte și jumătate, cât și mult mai multe cunoștințe despre dramaturgia vremii, decât cele pe care le posedăm astăzi, constituie, cred, prin el însuși, un argument indirect în favoarea autenticității euripideene a piesei.

războiului peloponesiac (după Tucidide, II, 98, 4, „cea mai mare parte a călărimii o pregăteau odrysi și, cu ei, geții”); este vorba de uriașa armată a lui Sitalkes, din care o treime o alcătuia cavaleria).

Scenariul expedițiilor de tip „balc“.

Cum afirmam mai sus, astăzi apare evident că orice interpretare a caracteristicilor etnice ale populațiilor din cuprinsul spațiului carpato-dunărean din intervalul 650-450 a. Chr. are doar valoarea unei ipoteze de lucru. Scenariul imaginat de mine în ultimul articol despre agathyrsi¹¹², după care o ceată de călăreți, constituită numai din bărbați, ar fi pătruns în cuprinsul ariei intracarpatică și ar fi învins pe luptătorii locului și, ca urmare, s-ar fi înstăpânit asupra țării, ar putea fi inclus în ceea ce, potrivit lui Askold Ivantschik¹¹³, erau expedițiile militare formate din tineri, cântate în legendele ossete (așa-numitele *nart*) sub numele *balc*. Această imagine se adaugă mulțimii de ipoteze despre etnicul acestui grup și nu ar avea în sine o valoare deosebită. Dar astfel de acțiuni (de genul *Männerbünde*) s-ar încadra foarte bine în ceea ce aminteam mai sus. Progeniturile rezultate dintr-o astfel de acțiune s-ar fi mândrit cu identitatea etnică a cuceritorilor, dar ar fi urmat să fie crescute în limba maternă, de presupus în cazul de față, cea din grupa nord-tracică.

Desigur, ne putem gândi și că cete de nomazi (în sensul de practicanți ai unei economii pastorale), organizați militar, au migrat în căutarea extinderii teritoriilor de pășunat, instaurându-se în Câmpia Maghiară (*Alföld*) și, de acolo, în centrul Ardealului. Oricum, astfel de acțiuni nu lasă urme ușor identificabile în stadiul de față de către arheologi. Toate legăturile de domeniul culturii materiale în direcția ariei nordpontice își pot găsi și alte explicații, chiar mai plauzibile: tipurile de arme și de harnașament se difuzează și se preiau rapid în funcție de eficiența lor, dar și de prestigiul celor care le purtau, iar cele de podoabe tot așa, în funcție de modă etc. De altfel, se cuvine menționat că, din cauza prejudecăților bazate pe interpretările textelor, s-a dat mereu, în cazul de față, precădere relațiilor cu răsăritul, ignorând sau minimalizând cele cu ținuturile vestice, mai cu seamă cele sud-vest-balcanice. Dar aceste chestiuni le-am discutat mai sus și în alte lucrări.

SCYTHIANS AND AGATHRYSI IN THE CARPATHO-DANUBIAN REGION

ABSTRACT

This text provides a review of the main hypotheses relating to the presence of the Scythians and/or the Agathyrsi in the Carpatho-Danubian region, including the territory of present-day Romania. It provides a critical analysis of the literary information as well as that pertaining to the current stage of the archaeological discoveries. It discusses the growing importance of the latter in the interpretation of the historical sources, in particular Herodotus, from the 19th century to the present

¹¹² Vulpe 2004, 480.

¹¹³ Ivantschik 2005, 183.

day. This explains the powerful role played by archaeology in the creation of the theory of a Scythian presence in this region as a real historical phenomenon, the result of a migration (invasion) from the east of ethnic groups from the Ponto-Caspian area. In order to avoid transforming this hypothesis into a historical myth, already the case for many, the author weighs up the different options at the researcher's disposal based on a re-evaluation of the different solutions and a critical analysis of the entire body of research available to date. He first emphasises the distinction between the generic notion of "Scythian" and the use of the same term to designate a specific chiefdom, that of the "Scythians in the hinterland of Olbia", a distinction often overlooked by those apt to historicise the archaeological discoveries. The final section of the article contains a discussion of three plausible historical scenarios in respect of what we understand by the terms of Scythian and Agathyrsi, as well as their relationship to Thrace and the Persian Empire.¹¹⁴

Key words: Herodotus, Scythian, Agathyrsi, tattoo, Ciunbrud cultural group, *Maris*, Odrysian, Darius, *balc*.

LITERATURĂ

Alemany i Vilamajó 1999	A. Alemany i Vilamajó, <i>Els „Cants arimaspeus” d’Aristeas de Proconnès i la caiguda dels Zhou occidentals</i> , Faventia, 21, 2, 45-55.
Alexandrescu 2008	P. Alexandrescu, <i>Însemnări arheologice histriene ornamente de căpăstru achemenide la Istros. Perși, sciți și saci</i> , Pontica, 41, 119-143.
Alexandrescu 1956	P. Alexandrescu, <i>Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică</i> , SCIV 7, 3-4, 319-342.
Archibald 1998	Z. H. Archibald, <i>The Odrysian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked</i> , Oxford.
Armayer 1978	O. K. Armayer, <i>Did Herodot ever go to the Black sea ?</i> , HSCPh, 82, 45—62.
Asheri 1990	D. Asheri, <i>Herodotus in Thracian Society and History</i> , în: <i>Hérodote et les peuples non grecs</i> , Genève, 131-163.
Babeș 1988	M. Babeș, <i>Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice</i> , SCIVA 39, 1, 3-32.
Balcer 1988	J. M. Balcer, <i>Persian Occupied Thrace (Skudra)</i> , Historia 37, 1-12.
Bernbeck 1997	R. Bernbeck, <i>Theorien in der Archäologie</i> , Tübingen/Basel.
Binford 1968	L. R. Binford, <i>Archaeological Perspectives</i> , în (L. R. Binford ed.), <i>New Perspectives in Archaeology</i> , Chicago, 5-32.
Bodor 1964	A. Bodor, <i>Contribuții la problema cuceririi Daciei</i> , ActaMN 1, 137-162.
Bolton 1962	J. D. P. Bolton, <i>Aristeas of Proconnesus</i> , Oxford.
Borszak 1985	S. Borszak, <i>Die literarischen Schicksale der Agathyrsen</i> , Thracia 7, 169-176.
Brosius 2010	M. Brosius, <i>Pax Persica and the Peoples of the Black Sea Region: Extent and Limits of Achaemenid Imperial Ideology</i> , în (J. Nieling, E. Rehm eds.), <i>Achaemenid Impact in the Black Sea Communications of Powers</i> , Aarhus, 29-40.
Bury 1897	J. Bury, <i>The European Expedition of Darius</i> , Classical Review 11, 277-282.

¹¹⁴ An english version of this article was published in Dacia N.S. 56, 2012 (*Herodotus and the Scythian problem in Romania*).

- Chochorowski 1998 J. Chochorowski, *Die Vekerzug-Kultur und ihre östlichen Beziehungen*, în (B. Hänsel, J. Machnik eds.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe*, PAS 12, 473-491.
- Chochorowski 1987 J. Chochorowski, *Zur Bestimmung des Siedlungsraumes und des Ursprungs von Agathyrsen*, ActaArchCarp 26, 139-173.
- Corcella 1993 A. Corcella, *Erodoto. Le Storie, Libro IV: La Scizia e la Libia. Introduzione e commento di A. Corcella, testo critico di S. M. Medaglia, traduzione di A. Fraschetti*, Milano.
- Crișan 1967 I. H. Crișan, *Despre agatirși*, ActaMN 4, 439-443.
- Crișan 1965 I. H. Crișan, *Once more about the Scythian Problem in Transylvania*, Dacia NS 11, 133-145.
- Dan 2011 A. - C. Dan, *L'Istros chez Hérodote*, Dacia NS 55, 25-56.
- Dimitriu 1964 S. Dimitriu, *Événements du Pont Euxin de la fin de VIe siècle av. n. è. réflétés dans l'histoire d'Histria*, Dacia NS 8, 133-144.
- Drăganu 1933 N. Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București.
- Ebner 1966 D. Ebner, *Rhesos. Tragödie eines unbekanntes Dichters*, Berlin.
- El Susi 1996 G. El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Chr.-I d. Chr.*, Timișoara.
- Enache 2011 C. Enache, *The Typology of human constitutions in Hippocrates' De victu I*, 32, Wiener Studien 124, 39-54.
- Fehling 1971 D. Fehling, *Die Quellenangaben bei Herodot. Studien zur Erzählkunst Herodots*, Berlin-New York.
- Ferenczi 1971 S. Ferenczi, *Cimitirul „scitic“ de la Ciumbrud*, ActaMN 8, 11-36.
- Fettich 1931 N. Fettich, *Bestand der skythischen Altertümer Ungarns*, în anexă la M. Rostowzew, *Skythien und der Bosphorus*, 1.2, Berlin.
- Fialko 1991 E. Fialko, *Ženščin s oružiem u skifov*, în *Kurgany Steпноj Skifii*, Kiev, 4-18.
- v. Fritz 1967 K. von Fritz, *Die griechische Geschichtsschreibung. I. Von Anfängen bis Thukydides*, Berlin.
- Gardiner Garden 1987 J. Gardiner Garden, *Darius' Scythian Expedition and its Aftermath*, Klio 69, 2, 326-350.
- Georges 1987 P. Geoges, *Darius in Scythia. The Formation of Herodotus' Sources and the Nature of Darius' Campaign*, AJAH 12, 97-147.
- Ghica 1902 D. I. Ghica, *Istoriile lui Erodoto. Traducere română din limba originală însoțită de textul elinesc și de note critice geografice, etnografice, filologice și gramaticale*, IV, București.
- Gostar 1970 N. Gostar, *Sur la residence du roi dace Burebista*, AȘUIași 16, 1, 57-66.
- Guliaev 2003 V. I. Guliaev, *Amazons in the Scythia: new finds at the Middle Don, Southern Russia*, World Archaeology 35, 1, 112-125.
- Hachmann 1970 R. Hachmann, *Die Goten und Skandinaviern*, Berlin.
- Hammond 1980 N. G. L. Hammond, *The extent of Persian occupation in Thrace*, Chiron 10, 53-61.
- Hänsel 2000 B. Hänsel, *Die Steppe und der südosteuropäische Subkontinent. Nomadeneinfälle und Transhumanz*, în (A. Avram, M. Babeș eds.), *Civilisation grecque et cultures*

- périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, București.
- Harmatta 1990 J. Harmatta, *Herodotus, Historian of the Cimmerians and the Scythians*, în *Hérodote et les peuples non grecs*, Genève, 115-130.
- Hartog 1980 F. Hartog, *Le miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre*, Paris.
- Hasdeu 1873 B. P. Hatdeu, *Istoria critică a Românilor*, I, București.
- Hazanov 1975 A. M. Hazanov, *Social'naja istorija skifov*, Moskva.
- Hempel 1965 C. G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophie of Science*, New York.
- Iliescu 1976 V. Iliescu, *Zeitgeschichtliche Bezüge im Rhesos*, *Klio* 58, 2, 367-376 (versiune prescurtată: în *Pontice* 2, 1969, 191-194) = *Scripta minora*, Craiova, 2004, 53-65.
- Ivantschik 2005 A. Ivantschik, *Am Vorabend der Kolonisation. Das nördliche Schwarzmeergebiet und die Steppennomaden des 8. -7. Jhs. V. Chr. in der klassischen Literaturtradition: Mündliche Überlieferung, Literatur und Geschichte*, Berlin/Moskau.
- Ivantschik 1999 A. Ivantschik, *La Légende <grecque> sur l'origine des Scythes (Hdt IV, 5-7) et le problème des sources du Skythikos Logos d'Hérodote*, *REG* 112, 141-192.
- Ivantschik 1993 A. Ivantschik, *La datation du Poème d'Aristéas du Proconnèse*, *L'Antiquité classique* 67, 35-67.
- Kazarow 1916 G. Kazarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo.
- Kovács 1915 I. Kovács, *Station préhistorique de Marosvásárhely: cimetière de l'époque scythique et de la migration des peuples*, *Dolgozatok (Kolozsvar/Cluj)*, 6, 1, 310-317.
- Kretschmer 1936 P. Kretschmer, *Zum Balkan-Skythischen*, *Glotta* 24, 1-56.
- Kunter 1971 M. Kunter, *Zur Geschichte der Tatauirung und Körperbemalung in Europa*, *Paideuma* 17, 1-20.
- Lateiner 1989 D. Lateiner, *The Historical Method of Herodotus*, Toronto.
- Lattimore 1962 O. Lattimore, *Nomads and Commissars. Mongolia revisited*, New York.
- Lazăr 2006 S. Lazăr, *Descoperiri funerare din Hallstattul târziu în Oltenia*, *Drobeta* 16, 179-191.
- Lendle 1992 O. Lendle, *Einführung in die griechische Geschichtsschreibung. Von Hekataios bis Zosimos*, Darmstadt.
- Lindner 1841 F. Lindner, *Skythien und die Skythen des Herodots*, Stuttgart.
- Madgearu 2011 A. Madgearu, *Istoria unei confuzii: Ordessos, Argesis, Argedava, Argeș*, în (D. Căprăroiu et alii eds.), *Arheologie și istorie în spațiul carpato-balcanic*, Târgoviște, 139-146.
- Meljukova 1969 A. I. Meljukova, *K voprosu o granice meždu Skifami i Getami*, în (T. D. Zlatkovskaja, A. I. Meljukova eds.), *Drevnie frakiicy v severnom pričernomorje*, Moskva, 61-80.
- Meljukova 1958 A. I. Meljukova, *Pamjatniki skijskogo bremeni lesostepnogo srednego Podnestrv'ja*, *MIA* 64, 5-102.
- Meljukova 1955 A. I. Meljukova, *K voprosu o pamjatnikih skijskoj kul'tury na territorii srednej Evropy*, *SovArh* 22, 240 urm.
- Minns 1913 E. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge.
- Müllenhoff 1882 K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, III, Berlin.

- Müller 1972 Kl. E. Müller, *Geschichte der antiken Ethnographie und ethnologischen Theoriebildung*, I, Wiesbaden.
- Nekrasov 1980 O. Nekrasov, *L'anthropologie de l'aire thrace*, în (R. Vulpe ed.), *Actele Congresului al II-lea de tracologie*, III, București, 423-443.
- Niebuhr 1828 B. G. Niebuhr, *Kleine historische und philologische Schriften*, I, Bonn.
- Palincaș 2010 N. Palincaș, *Conceptul de cultură și diversele direcții în arheologie*, în (M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe eds.), *Istoria Românilor. I*, București, 53-58.
- Palincaș 2006 N. Palincaș, *Despre conceptul de cultură arheologică și despre gândirea normativă*, SCIVA 57, 159-186.
- Panovsky 1885 H. Panovsky, *Quaestionum de historiae Herodoteae fontibus pars prima*, (Diss.), Berlin.
- Pârvan 1926 V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a dacilor*, București.
- Pârvan 1923 V. Pârvan, *Considerații asupra unor nume de riuri dacoscitice*, AARMSI, seria III, tom I, mem. I, 3-31.
- Parzinger 2006 H. Parzinger, *Die frühen Völker Eurasiens*, München.
- Patsch 1928 C. Patsch, *Ein Ein- und Ausfallstor der Balkanhalbinsel, die Orte Transmarisca und Marisca und der Fluss Mariscus*, Anzeiger SBWien III, 1, 3-7.
- Patsch 1925 C. Patsch, *Die Völkerschaft der Agathyrsen*, Anzeiger SBWien, 61-77.
- Pinault 2008 G.-J. Pinault, *La langue des Scythes et le nom des Arimaspes*, CRAI, 1, 105-140.
- Popescu 1958 D. Popescu, *Problema sciților din Transilvania în opera lui Vasile Pârvan*, SCIV 9, 1, 9-38.
- Preda 2001 C. Preda, *Cu privire la localizarea și originea agatârșilor*, EphemNap 11, 5-14.
- Pritchett 1993 K. Pritchett, *The Liar School of Herodotus*, Amsterdam.
- Rehm 2010 E. Rehm, *The impact of Achaemenids on Thrace: A Historical Review*, în (J. Nielsen, E. Rehm eds.), *Achaemenid Impact in the Black Sea Communication of Powers*, Aarhus, 137-160.
- Ritchie 1964 W. Ritchie, *The Authenticity of the Rhesus of Euripide*, Cambridge.
- Robu 2008 A. Robu, *Mégare et mégariens de Sicilie, de la Propontide et du Pont Euxin. Histoire et institutions*, (Diss.) Neuchâtel - Maine.
- Roska 1937 M. Roska, *Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens*, ESA11, 167-203.
- Rostovtzeff 1922 M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford.
- Rostowzew 1931 M. Rostowzew, *Skythien und der Bosporus*, 1.2, Berlin.
- Rybakov 1979 B. A. Rybakov, *Gerodotova Skifija*, Moskva.
- Ščerbakivskij 1934 V. Ščerbakivskij, *Zur Agathyrsenfrage*, ESA 9, 209-213.
- Slușanschi 2001 D. Slușanschi, *Autour du nom des Gètes*, Studia Indo-Europaea 1, 65-72.
- Spaulding 1968 A. C. Spaulding, *Explanation in Archaeology*, în (L. R. Binford ed.), *New Perspectives in Archaeology*, Chicago, 33-40.
- Stein 1857 H. Stein, *Herodotos erklart von Heinrich Stein. Buch III und IV*, Berlin.
- Sulimirski 1961 T. Sulimirski, *Die Skythen in Mittel- und Westeuropa*, în: *Bericht über den V. Internationalen Kongres für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg, 1958*, Berlin, 793-799.

- Tocilescu 1880 G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București.
- Tomaschek 1980 W. Tomaschek, *Die alten Thraker*², Wien.
- Tomescu 1998-2000 M. Tomescu, *Holocenul – date cronologice și climatice*, Cercetări arheologice MNIR 11, 1, 235-270.
- Tuplin 2010 Chr. Tuplin, *Revisiting Dareios' Scythian Expedition*, în (J. Nieling, E. Rehm eds.) *Achaemenid Impact in the Black Sea Communications of Powers*, Aarhus, 281-312.
- Vanț-Ștef 1961 F. Vanț-Ștef, *Herodot, Istoria. Traducere, notițe istorice și note. Cărțile II și IV*, București.
- Vasiliev 1980 V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj.
- Vinogradov, Rusjaeva 2001 Ju. G. Vinogradov, A. S. Rusjaeva, *Graffiti iz svyatilica Apollona na zapadnom temenose Ol'vii*, în M. I. Zolotarev (ed.), *Anaharsis. Pamjati Jurija Germanoviča Vinogradova*, Sevastopol, 134-142.
- Vulpe 2011 A. Vulpe, *Agathyrsii în imaginarul lumii antice*, în (D. Măgureanu, D. Măndescu, S. Matei eds.), *Archaeology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babeș at his 70th anniversary*, Pitești, 139-144.
- Vulpe 2010a A. Vulpe, *Prima epocă a fierului. Perioada mijlocie; Istoria și civilizația spațiului carpato-dunărean între mijlocul secolului al VII-lea și începutul secolului al III-lea a. Chr.*, în (M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe eds.), *Istoria Românilor. Ț*², București, 325-340; 465-516.
- Vulpe 2010b A. Vulpe, Recenzie la Askold Ivantschik, *Am Vorabend der Kolonisation*, Eurasia Antiqua 16, 360-370.
- Vulpe 2009 A. Vulpe, *Herodot și religia geților*, în (A. Zanoci, T. Arnăut, M. Băț eds.), *Omagiu Ion Niculiță*, Chișinău, 117-127.
- Vulpe 2008 A. Vulpe, *Zu den Grabsitten der älteren Hallstattzeit in Rumänien*, în (F. Verse et alii eds.), *Durch die Zeiten, Festschrift für Albrecht Jockenhövel zum 65. Geburtstag*, Rahden/Westf., , 269 urm.
- Vulpe 2004 A. Vulpe, *Die Agathyrsen. Eine zusammenfassende Darstellung*, în (J. Chochorowski ed.) *Cimmerians, Scythians, Sarmatians. In memory of Professor Tadeusz Sulimirski*, Kraków, 473-484.
- Vulpe 2003 A. Vulpe, *Problema scitică în România*, în (Ș. Ștefănescu, F. Constantiniu, D. Rusu eds.) *Identitate națională și spirit European. Academicianului Dan Berindei la 80 de ani*, București, 113-134.
- Vulpe 2001-2002 A. Vulpe, *Cimmerienii: un etnonim cu multiple înțelesuri*, Buletinul Muzeului „Teohari Antonescu” 7-8, Giurgiu, 123-146.
- Vulpe 2000 A. Vulpe, *Autour de la foundation du Royaume Odryse*, în (A. Avram, M. Babeș eds.), *Civilisation grecque et cultures périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, București, 113-134.
- Vulpe 1990 A. Vulpe, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, München.
- Vulpe 1986a A. Vulpe, *Limite de vest a Sciției la Herodot*, StCI 24, 33-44.
- Vulpe 1986b A. Vulpe, *Primele mențiuni antice despre geto-daci în lumina unei analize istorico-arheologice*, RevIst 39, 9, 825-834.
- Vulpe 1986c A. Vulpe, *Les plus anciens témoignages sur les Thraces du Nord (point de vue historique et archéologique)*, RÉSEE 24, 333-342.

-
- Vulpe 1977 A. Vulpe, *Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe*, Dacia NS 21, 81-112.
- Vulpe 1971 A. Vulpe, *Gemeinsame Elemente der späthallstattzeitlichen Gruppen im Donau-Karpaten-Raum*, in (J. Filip ed.), *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague 21-27 août 1966*, Praga, 380-385.
- Vulpe 1970 A. Vulpe, *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. Im Donau-Karpatenraum*, MemAntiq 2, Piatra Neamț, 115-214.
- Vulpe 1967 A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, București.
- West 2002 S. West, *Scythians*, in (E. J. Bakker, I. J. F. De Jong, H. Van Wees eds.), *Brill's Companion to Herodotus* Leiden-Boston-Köln, 437-456.
- Zimmermann 1980 K. Zimmermann, *Tätowierte Thrakerinnen auf griechischen Vasenbildern*, JDAI, 95, 163 urm.

ABREVIERI

- AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
Acta MP – Acta Musei Porolisensis, Zalău
AEM – Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena
AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AJAH – American Journal of Ancient History, Cambridge, Mass
ANRW – *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, Berlin-New York
AnzeigerSBWien (SAWW) – Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, Viena
Apulum – Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchKorr – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArhMed – Arheologia Medievală, Reșița
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași-București
ArheologijaSofia – Arheologija. Organ na Arheologičeskija Institut i Muzej, Sofia
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BCCȘ – Buletinul Cercurilor Științifice Studentești, Alba Iulia
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
CAB – Cercetări Arheologice în București, București
CAMNI – Cercetări Arheologice, Muzeul de Istorie al R. S. România/Muzeul Național de Istorie a României, București
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București
Dacia N. S. – Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série, București
EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
Glotta – Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, Göttingen
GodišnikSeverna – Godišnik na Muzeite ot Severna Bălgarija, Veliko Tărnovo
HSCPh – Harvard Studies in Classical Philology, Harvard
IzvestijaBAD – Izvestija na Bălgarskoto Arheologičesko Družestvo, Sofia
IzvestijaSeverozapadna – Izvestija na muzeite v Severozapadna Bălgarija, Sofia
IzvestijaSofia – Izvestija na Arheologičeskija Institut, Sofia
IzvestijaVarna – Izvestija na Narodnija Muzej (Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo), Varna
MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
MatIstMuzBuc – Materiale de Istorie și Muzeografie, București
MittDAI, RömAbt – Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung
PBF – Prähistorische Bronzefunde, München-Stuttgart
RadVM - Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
RazPr – Razkopki i Proučvanija, Sofia
REA – Revue des Études Anciennes, Bordeaux
RÉSEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, București
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
StCl – Studii Clasice, București
UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorische Archäologie, Bonn
SCIVA, tomul 63, nr. 1-2, București, 2012, p. 195-196

Paideuma

Author: Universität Frankfurt am Main. Frobenius-Institut.; Deutsche Gesellschaft für Kulturmorphologie.; Frobenius-Gesellschaft.

Publisher: Frankfurt am Main : Forschungsinstitut für Kulturmorphologie an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Leipzig : Otto Harrassowitz Bamberg : Bamberger Verlagshaus Meisenbach & Co. Leipzig : Otto Harrassowitz Wiesbaden : Franz Steiner Verlag Stuttgart : W. Kohlhammer 1938-

AnzeigerSBWien (SAWW) – Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, Viena

AJAH – American Journal of Ancient History, Cambridge, Mass

HSCPh – Harvard Studies in Classical Philology, Harvard